

RAIDOS IR GYVENIMO EIGOS KRIMINOLOGINIAI TYRIMAI UŽSIENYJE IR PERSPEKTYVOS LIETUVOJE

Mokslo studija

Lietuvos teisės instituto mokslo tyrimai

**RAIDOS IR GYVENIMO EIGOS
KRIMINOLOGINIAI TYRIMAI UŽSIENYJE
IR PERSPEKTYVOS LIETUVOJE**

MOKSLO STUDIJA

Renata GIEDRYTĖ

Judita VENCKEVIČIENĖ

Ieva LABANAUSKAITĖ

2014/Vilnius

Tyrimo vadovė dr. **Iлона Michailovič**

Bendraautorės:

Renata GIEDRYTĖ

Judita VENCKEVIČIENĖ

Ieva LABANAUSKAITĖ

Ši mokslo studija – tai siekis sukurti teorinį pagrindą raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniam tyrimui Lietuvoje. Lietuvoje atliekama nemažai tyrimų, kuriuose analizuojamas delinkventinis ir nusikalstamas paauglių elgesys, visi atliekami tyrimai praturtina mūsų žinojimą apie delinkventinio ir nusikalstamo paauglių elgesio paplitimą, būklę ir struktūrą, tačiau dažniausiai jie neužčiuopia delinkventinio ir nusikalstamo elgesio ištakų, neparodo delinkventinio ir nusikalstamo elgesio kitimo tendencijų, neanalizuoja, kada ir kodėl nustojama daryti nusikalstamas veikas.

Pasitelkiant sistemine antrinių šaltinių analizę mokslo studijoje supažindinama su raidos ir gyvenimo eigos kriminologine perspektyva, analizuojama raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų nauda ir pritaikomumas bei tokių tyrimų svarba Lietuvoje, aptariami raidos ir gyvenimo eigos perspektyvoje atlikti tyrimai Lietuvoje bei, supažindinant su svarbiausiais tyrimais užsienyje, pateikiamos raidos ir gyvenimo eigos kriminologinio tyrimo galimos kryptys.

Mokslinis redaktorius:

Lietuvos teisės instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas dr. **Petras Ragauskas**

Recenzentės:

Vilniaus universiteto Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedros docentė dr. **Rasa Bieliauskaitė**
Mykolo Romerio universiteto Psichologijos instituto profesorė dr. **Rita Žukauskienė**

Ankštoji g. 1 A, LT-01109 Vilnius

Tel./faks. (+370 5) 249 75 91

info@teise.org, www.teise.org

ISBN 978-9986-704-29-4 (Internetinis leidinys)

© Lietuvos teisės institutas, 2014

TURINYS

ĮVADAS	4
I. RAIDOS IR GYVENIMO EIGOS KRIMINOLOGINIŲ PARADIGMŲ APŽVALGA	6
II. RAIDOS IR GYVENIMO EIGOS KRIMINOLOGINIŲ TYRIMŲ NAUDA IR PRITAIKOMUMAS	10
III. RAIDOS IR GYVENIMO EIGOS KRIMINOLOGINIŲ TYRIMŲ SVARBA LIETUVOJE	14
IV. LIETUVOJE ATLIKTI TYRIMAI RAIDOS IR GYVENIMO EIGOS PERSPEKTYVOJE	16
V. RAIDOS IR GYVENIMO EIGOS KRIMINOLOGINIO TYRIMO PROJEKTAVIMO KRYPTYS	20
5.1. Rizikos ir apsauginiai veiksniai	20
5.2. Trajektorijos, perėjimai, lūžio taškai ir gyvenimo įvykiai	26
VI. IŠVADOS	29
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	30
SUMMARY	36

I V A D A S

Lietuvoje atliekama nemažai tyrimų, kuriuose analizuojamas delinkventinis ir nusikalstamas paauglių elgesys.¹ Jaunimo delinkvencijos ir nusikalstamo elgesio ypatumus savo darbuose nagrinėja A. Drakšienė, S. Justickaja, I. Michailovič, G. Sakalauskas, L. Ūselė, E. Vileikienė ir kt. Be abejonės, visi šie tyrimai praturtina mūsų žinojimą apie delinkventinio ir nusikalstamo paauglių elgesio paplitimą, būklę ir struktūrą, tačiau dažniausiai jie neparodo delinkventinio ir nusikalstamo elgesio ištakų ir raidos. Kaip pažymi raidos psichologijos mokslo atstovai, nusikalstamas elgesys dažniausiai ima reikštis paauglystėje, tačiau jis yra suformuotas tam tikrų patirčių dar vaikystėje. Ne itin seniai populiariam Lietuvos žurnalui davusi interviu psichologė R. Žukauskienė pažymėjo, kad „praktiškai jau nuo trejų metų galima prognozuoti, kurie vaikai turės elgesio sutrikimų: bus agresyvūs mokykloje, paauglystėje ir galų gale sės į teisiųjų suolą“.² Lietuvoje tokie į vaikus orientuoti ir nusikalstamo elgesio prognozavimo tyrimai pradėti visai neseniai. Juos aktyviau atlieka psichologijos mokslo atstovai. Tuo metu užsienio mokslininkų ši tema gvildinama jau daugiau nei pusę amžiaus. Apie tai, kad būtina aiškintis individų delinkvencijos ir teisės pažeidimų darymo raidą, užsienio mokslininkai pradėjo kalbėti dar nuo XX a. vidurio. Vieni pirmųjų ir svarbiausių tyrimų šioje srityje buvo atlikti Sh. Gluecko ir E. Glueck (1950), D. P. Farringtono ir D. J. Westo (tyrimas pradėtas 1961 m.), M. E. Wolfgango, R. Figlio, Th. Sellino (1964 m.) ir kt.

Pirmieji užsienio mokslininkų tyrimai pradėjo akcentuoti, kad jau vaikystėje vyksta svarbūs pokyčiai (draugų pasirinkimas, mokyklos lankymas ir pan.), kurie gali lemti tam tikrus gyvenimo posūkius. Vienas iš tokių posūkių gali būti delinkventinis elgesys. Žinoma, galima sutikti su D. Matzos išvada, kad dauguma jaunuolių išauga iš delinkventinio amžiaus,³ tačiau reikia ir pripažinti, kad tam tikra dalis jaunuolių toliau tęsia kriminalinę veiklą. Todėl užsienyje pradėti atlikti tyrimai, kuriais bandoma ne tik užčiuopti asocialaus elgesio priežastis ir pradžia, bet ir tirti, kaip vyksta teisės pažeidimų raida, kokie veiksniai turi įtakos šiai raidai, kodėl asmuo nusprendžia nebedaryti arba toliau daryti nusikalstamas veikas. Ši tyrimo perspektyva įgavo raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų (angl. *developmental and life course criminology*) sąvoką.

Raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai svarbūs dėl dviejų dalykų: pirma, jie leidžia užčiuopti asocialaus elgesio pradžia, iširti, kokie veiksniai lemia įsitraukimą į delinkventinį ar nusikalstamą elgesį ir jo nutraukimą; antra, kaip rodo užsienio šalių pavyzdžiai, tokių tyrimų pagrindu identifikavus rizikos ir apsauginius veiksnius kuriamos efektyvios prevencijos programos. Kalbėti apie prevenciją Lietuvoje yra itin svarbu. Kaip rodo skirtingų mokslininkų (S. Justickajos, S. Nikarto, A. Kiškio, A. Kuodytės ir kt.) atlikti prevencinių programų veiksmingumo tyrimai, prevencinės programos Lietuvoje kuriamos nesiremiant šiuolaikinio mokslo metodais. Raidos ir gyvenimo eigos kriminologinis tyrimas galėtų prisidėti prie kryptingos nepilnamečių justicijos politikos plėtojimo, efektyvios nusikaltimų prevencijos programos formavimo Lietuvoje.

Šio darbo tikslas yra sukurti teorinį pagrindą raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniam tyrimui Lietuvoje.

¹ *Delinkventinis elgesys* – tai nuo socialinių normų nukrypstantis vaikų ir paauglių elgesys, kuriam dažniausiai priskiriami smulkūs nusižengimai, elgesio normų pažeidimai, nesukeliantys rimto pavojaus ir didelės žalos (pavyzdžiui, konfliktiškas elgesys, alkoholio vartojimas, bėgimas iš pamokų ir pan.) (Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997, p. 13). *Nusikalstamas elgesys* – tai siauresnė, nukreipianti į baudžiamąjį įstatymą, sąvoka, siejama su kalte ir sankcija.

² R. Žukauskienė – mokslininkė, gebanti prabilti universalialia kalba // Veidas, 2014-01-24. Prieiga per internetą: <http://www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/naujienos/2014/Sausis/zukauskiene_veidas_2014.pdf>.

³ XX a. viduryje itin sparčiai pradėjo populiarėti D. Matzos teorija, kvestionuojanti iki tol vyravusį pozityvistinį delinkventinio elgesio aiškinimą, kai delinkvencija buvo suvokiama kaip objektyviai egzistuojantis faktas, vedantis prie nusikaltimų ateityje, kalbama apie delinkventinę asmenybę ir siekiama surasti būdus, kaip sumažinti ir kontroliuoti delinkvencijos reiškinį. D. Matza savo teorijoje pabrėžė, kad į delinkvenciją reikia žiūrėti kaip į dreifą – tik keli jaunuoliai, kurie elgiasi delinkventiškai, vėliau tampa suaugusiais teisės pažeidėjais. Delinkvencija labiau žymi legalų statusą, o ne asmenį, nuolat pažeidinėjantį įstatymus. Paauglių nusižengimai – tai dreifavimas tarp laisvės ir kontrolės, kai paaugliams būdingas tiek delinkventinis elgesys, tiek įstatymų laikymasis, todėl delinkventai nesiskiria nuo paprasto konvencinio jaunimo (Matza D. *Delinquency and Drift*. New Brunswick, London: Transaction Publishers, 1995).

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizuoti raidos ir gyvenimo eigos kriminologiją sudarančias paradigmas (kriminalinės karjeros, rizikos veiksnių prevencijos, raidos ir gyvenimo eigos).
2. Aptarti raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų pritaikomumą ir galimą naudą.
3. Pristatyti Lietuvoje atliktus tyrimus raidos ir gyvenimo eigos perspektyvoje.
4. Išryškinti raidos ir gyvenimo eigos kriminologinio tyrimo projektavimo kryptis.

Darbo tikslui ir uždaviniams pasiekti pasitelkiama sisteminė antrinių šaltinių analizė. Ši mokslo studija – tai pagrindas moksliniam tyrimui Lietuvoje. Darbe supažindinama su raidos ir gyvenimo eigos kriminologine perspektyva, analizuojama raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų nauda ir pritaikomumas bei tokių tyrimų svarba Lietuvoje, aptariami raidos ir gyvenimo eigos perspektyvoje atlikti tyrimai Lietuvoje bei supažindinant su svarbiausiais tyrimais užsienyje pateikiamos raidos ir gyvenimo eigos kriminologinio tyrimo galimos kryptys.⁴

⁴ Už rinktą informaciją mokslo studijai dėkojame praktiką Lietuvos teisės institute atlikusiai Vilniaus universiteto psichologijos ir kriminologijos antro kurso magistro studentei Dovilei Petkevičiūtei-Barysienei.

I. RAIDOS IR GYVENIMO EIGOS KRIMINOLOGINIŲ PARADIGMŲ APŽVALGA

Ilgą laiką kriminologai didžiausią dėmesį skyrė delinkvencijai paauglystės laikotarpiu tirti, pakanka paminėti kelis svarbius darbus, pavyzdžiui, A. Coheno studija apie delinkventinius vaikus (1955), R. Clowardo ir L. Ohlino delinkvencijos ir galimybių teorija (1960), T. Hirschio studija apie delinkvencijos priežastis (1969), D. Matzos darbas apie delinkvenciją ir dreifą (1964) ir kt. Daugelis šių studijų ir jomis paremtų teorijų dėmesį skyrė paauglių delinkvencijos priežastims aiškinti. Visos šios kriminologijos teorijos siekė paaiškinti skirtumus tarp individų, t. y., kodėl vieni paaugliai elgiasi delinkventiškai, o kiti – ne. Pavyzdžiui, kodėl berniukai iš žemesnės socialinės klasės daro pažeidimus⁵ dažniau nei berniukai iš aukštesnės socialinės klasės. Tačiau D. P. Farringtonas atkreipė dėmesį, kad visos šios teorijos nenagrinėjo asocialaus ir nusikalstamo elgesio tęstinumo nuo vaikystės iki suaugusiojo amžiaus ir biologinių bei psichologinių veiksnių įtakos. Ankstesnės teorijos dėmesį sutelkdavo į pažeidimų darymą paauglystės laikotarpiu, kai toks elgesys jau tampa dažnas, ir išryškino tokius konstruktus, kurie yra pritaikomi paauglystei, pavyzdžiui, frustracija dėl esamo statuso (Cohen, 1955) ir įtampa tarp troškimų ir teisėtų būdų jiems pasiekti (Cloward ir Ohlin, 1960). Ankstesnės teorijos suteikė naujų žinių apie delinkvencijos ir nusikalstamų veikų priežastis, tačiau jos nežvelgė į pažeidimų darymo raidą.⁶

Remiantis įvairių atliktų tyrimų rezultatais būtent paauglystės laikotarpiu pastebimas delinkventinio ir nusikalstamo elgesio suaktyvėjimas: R. Agnew (2001) ir A. Caspi bei T. E. Moffitt (1995) pastebėjimu, aukščiausi nusikalstamo elgesio rodikliai pastebimi tarp 17 metų amžiaus paauglių (turtinių nusikalstamų veikų atveju šiek tiek jaunesnių, smurtinių nusikalstamų veikų atveju – vyresnių). Pasak A. Caspi ir T. E. Moffitt, sulaukus 20 metų amžiaus, „aktyvių“ pažeidėjų skaičius sumažėja 50 proc.; sulaukus 28 metų – beveik 85 proc. ankstesnių delinkventų nebedaro pažeidimų.⁷ D. P. Farringtono (1986) ir M. E. Wolfgango ir kt. (1987) atlikti tyrimai parodė, kad didžiausias pažeidimų paplitimas pastebimas vėlyvojoje paauglystėje (tarp 15–19 metų amžiaus paauglių). Kaip pastebėjo D. P. Farringtonas (1992), delinkventiškai elgtis ir nusikalstamas veikas pradeda daryti tarp 8 ir 14 metų, o daugiausia asmenų nutraukia nusikalstamų veikų darymą būdami 20–29 metų amžiaus. Be to, D. P. Farringtono ir kt. (1998), M. LeBlanco ir M. Frechette (1989) atlikti tyrimai parodė, kad ankstyvas pirmųjų nusikalstamų veikų darymo amžius didina tikimybę, kad kriminalinė asmens karjera bus ilga ir jis padarys santykinai daug nusikalstamų veikų. D. P. Farringtonas (1989; 1992), P. E. Tracy ir K. Kempf-Leonard (1996) pastebėjo egzistuojant asocialaus elgesio ir pažeidimų darymo tęstinumą pradedant nuo vaikystės, pereinant į paauglystę ir suaugusiojo amžių.⁸ Taigi, nuo XX a. vidurio pradėta domėtis vaikų ir paauglių delinkventinio ir nusikalstamo elgesio raida. Daugelis atliktų tyrimų buvo tęstiniai. Jais buvo siekiama ne tik užčiuopti delinkventinio elgesio pradžią, tačiau ir nustatyti, kas turi įtakos tokio elgesio atsiradimui, tęstinumui ir nutraukimui. Šiais tyrimais siekiama ne identifikuoti skirtumus tarp individų, o paaiškinti, kas vyksta tų pačių individų elgsenoje ir gyvenime bėgant laikui. Tokiems tyrimams ir jų pagrindu formuojamoms teorijoms apibūdinti D. P. Farringtonas sukūrė **raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų** sąvoką.

Raidos ir gyvenimo eigos kriminologija buvo formuojama skirtingų paradigmu pagrindu. Mokslinėje literatūroje skiriamos keturios paradigmos, kurios telkia dėmesį į delinkventinį bei nusikalstamą elgesį ir sieja jį su pokyčiais individo gyvenime, t. y. kriminalinės karjeros, rizikos veiksnių prevencijos, raidos ir gyvenimo eigos (žr. 1 pav.).⁹

⁵ Sąvoka *pažeidimas* darbe vartojama plačiąja prasme apimant tiek delinkventinį, tiek nusikalstamą elgesį.

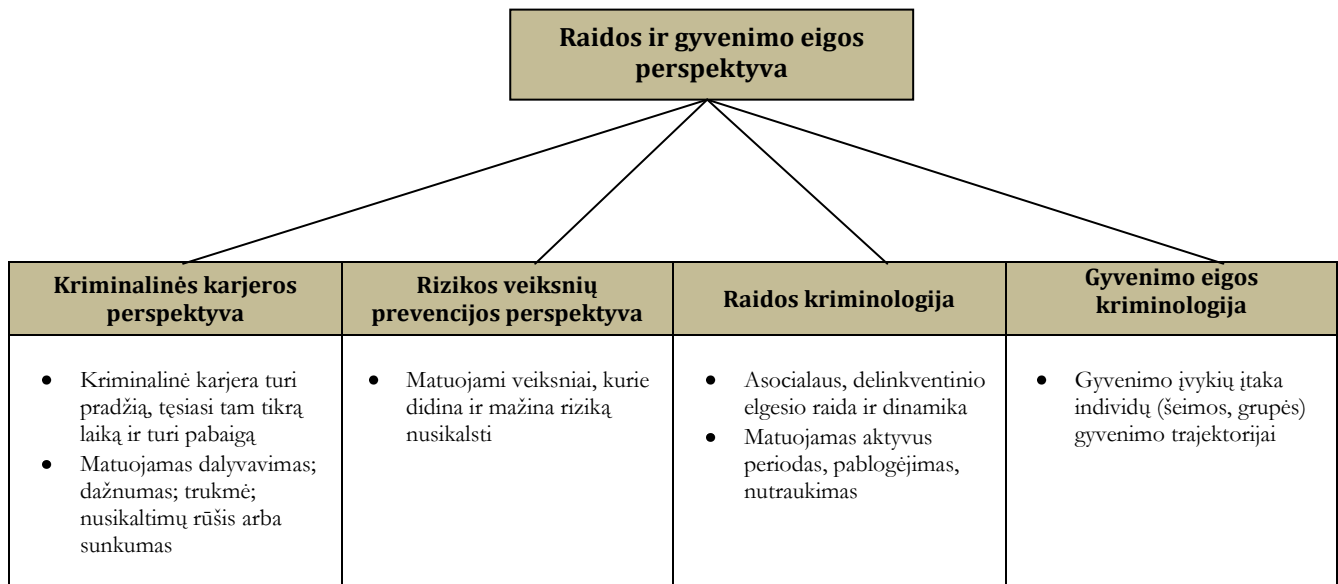
⁶ Farrington D. P. Introduction to Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending // Farrington D. P. (ed.) Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending. New Brunswick: Transaction Publishers, 2005, p. 1–3.

⁷ Lilly J. R., Cullen F. T., Ball R. A. Criminological Theory: Context and Consequences. 4th edition. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 2007, p. 307–308.

⁸ Farrington D. P. Developmental and Life-Course Criminology: Key Theoretical and Empirical Issues – the 2002 Sutherland Award Address // Criminology, 2003, vol. 41, No. 2, p. 223–224.

⁹ Farrington D. P. Introduction to Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending // Farrington D. P. (ed.) Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending. New Brunswick: Transaction Publishers, 2005, p. 3.

1 paveikslas. Raidos ir gyvenimo eigos perspektyvą sudarančios paradigmos

Kriminalinės karjeros (angl. *criminal career paradigm*) tyrimų pradžia siejama su 1945 m. gimusiųjų kohortos studijomis Filadelfijoje (Wolfgang, Figlio, Sellin, 1972), kurių metu pastebėta, kad didžiausią dalį policijos užfiksuotų pažeidimų padaro tik nedidelė dalis nepilnamečių, todėl pradėta domėtis, ar galima numatyti jų delinkventinį ir nusikalstamą elgesį ateityje.¹⁰ Kriminalinė karjera yra apibūdinama kaip seka pažeidimų, kuriuos padaro individas (gali būti ir didesnės grupės, pavyzdžiui, šeima, gaujos ir pan.).¹¹ Kriminalinės karjeros tyrimais siekiama užčiuopti kriminalinės karjeros pradžią (angl. *onset*), tęstinumą (angl. *continuation*) ir kriminalinės karjeros nutraukimą (angl. *desistance*), tačiau mažai dėmesio skiriama rizikos veiksnių ir gyvenimo įvykių įtakai.¹² Pagrindiniais rizikos veiksniais¹³ įvardijama neigiama šeimos įtaka (ir ankstyvas asocialus elgesys).¹⁴ Kriminalinės karjeros tyrimuose dėmesys skiriamas tokiems aspektams kaip dalyvavimas (skirtumas tarp tų, kurie tampa pažeidėjais ir kurie jais netampa), dažnumas (įvykdytų nusikaltimų skaičius per tam tikrą laikotarpį), trukmė (laikas tarp pirmojo ir antrojo nusikaltimų) ir nusikalstamų veikų rūšis ar sunkumas.¹⁵ Didelį dėmesį kriminalinių karjerų tyrimams skyrė D. P. Farringtonas, A. Blumsteinas, J. Cohenas, A. R. Piquero ir kt.

Rizikos veiksnių prevencijos (angl. *risk factor prevention paradigm*) kriminologiniai tyrimai pradėjo populiarėti nuo XX a. 9 dešimtmečio. Šios paradigmos atsiradimas siejamas su medicininiais tyrimais, kurių metu siekiama nustatyti, kokie veiksniai gali numatyti rimtesnių ligų priežastis ir kokios prevencinės priemonės gali padėti užkirsti kelią ligos plitimui ar jos atsiradimui ateityje. Kalbėdami apie rizikos veiksnius, psichologai pastebi, kad vienas rizikos veiksnys retai yra susijęs su tam tikra liga, rizikos veiksniai turi kaupiamąjį poveikį (liga gali pasireikšti tik tada, kai susikaupia tam tikras kiekis rizikos veiksnių), rizikos veiksnių įtaka individui labai priklauso nuo jo raidos etapo.¹⁶ Medicininis modelis lengvai pritaikomas ir aiškinant delinkventinį ir nusikalstamą elgesį: delinkventinį ir nusikalstamą elgesį retai lemia tik vienas veiksnys, o išitraukimą iš delinkventinio ar nusikalstamo elgesio gali lemti skirtingi veiksniai skirtingais amžiaus tarpsniais ir jų įtaka individui skirtingame amžiuje gali

¹⁰ Blumstein A., Cohen J., Roth J. A., Visher C. A. Criminal Careers and Career Criminals. Vol. 1. Washington, D.C.: National Academy Press, 1986.

¹¹ Farrington D. P. Criminal Career Research in the United Kingdom // British Journal of Criminology, 1992, vol. 32, No. 4, p. 521.

¹² Farrington D. P. Introduction to Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending // Farrington D. P. (ed.) Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending. New Brunswick: Transaction Publishers, 2005, p. 3.

¹³ Plačiau apie rizikos ir apsauginius veiksnius žr. 5.1 poskyrį.

¹⁴ Blumstein A., Cohen J., Roth J. A., Visher C. A. Criminal Careers and Career Criminals. Vol. 1. Washington, D.C.: National Academy Press, 1986, p. 3.

¹⁵ Ten pat, p. 1.

¹⁶ Coie J. D., Watt N. F., West S. G., Hawkins D., Asarnow J. R., Markman H. J., Ramey S. L., Shure M. B., Long B. The Science of Prevention: A Conceptual Framework and Some Directions for a National Research Program // American Psychologist, 1993, vol. 48 (10), p. 1013–1022.

būti nevienodo stiprumo. Rizikos veiksnių prevencijos tyrimų kriminologijoje pagrindinis tikslas – identifikuoti rizikos veiksniai, kurie skatina nusizengti, ir pasiūlyti prevencinius metodus, galinčius užkirsti kelią nusizengimų darymui. Rizikos veiksnių prevencijos paradigma rėmėsi kriminalinės karjeros tyrimais, kurių metu buvo nustatyta, kad egzistuoja nedidelė grupė pažeidėjų, kurie atlieka didžiąją dalį visų užregistruojamų pažeidimų – tai ir paskatino tyrėjus bandyti identifikuoti rizikos veiksniai.

Rizikos veiksnių prevencijos paradigma taip pat nagrinėja apsauginius veiksniai, kurie mažina tikimybę nusizengti. Pagrindiniai rizikos veiksnių prevencijos tyrimų iššūkiai – tarp daugelio intervencijos metodų identifikuoti veikiančius, įvertinti intervencijos programų efektyvumą bei įvertinti intervencijos naudą ir sąnaudas. Remiantis rizikos veiksniais galima prognozuoti vėlesnius pažeidimus, todėl rizikos veiksniais nustatyti yra būtini ilgalaikiai (tęstiniai) tyrimai.¹⁷ Rizikos veiksnių prevencijos paradigma bando sujungti teoriją ir praktiką, fundamentalius ir taikomuosius tyrimus, paskatinti mokslininkų, politikų formuotojų ir praktikų bendradarbiavimą kuriant nusikaltimų prevencijos ir kt. programas.¹⁸ Rizikos ir apsauginius veiksniai savo tyrimuose bandė nustatyti D. P. Farringtonas ir R. Loeberis, P. O'Mahony, J. D. Hawkinsas ir kt.

Raidos kriminologijos (angl. *developmental criminology*) tyrimuose dėmesys telkiamas į du esminius dalykus: pažeidimų raidą ir dinamiką skirtingame amžiuje (elgsenos pokyčius) ir priežastinių tokios elgsenos ir raidos veiksnių identifikavimą. Tiriant šiuos dalykus galima pastebėti priežastis, kodėl pradedama daryti pažeidimus, kaip keičiasi nusikalstamų veikų modelis (ar nusikaltimai tampa dažnesni, sunkėja) ir kada kriminalinė karjera pasibaigia.¹⁹ Raidos kriminologijos paradigma tam tikra prasme plėtoja kriminalinės karjeros paradigmą, kadangi raidos kriminologijos tyrimais siekiama užfiksuoti pokyčius ir stabilumą per tam tikrą laikotarpį, todėl kalbant apie pažeidimų raidą išskiriamas aktyvus periodas (delinkventinio elgesio pradžia, stimuliacija, dažnumas ir pan.), pablogėjimas (rimtesnių pažeidimų darymas) ir nutraukimas (laipsniškas delinkventinio elgesio mažėjimas).²⁰ Taip pat raidos kriminologijos tyrimais siekiama atskirti rizikos ir priežastinius veiksniai, todėl bandoma atsakyti į tokius klausimus, pavyzdžiui: kokie veiksniai sąveikauja su nusikaltimais, kokie veiksniai gali lemti vėlesnį delinkventinį elgesį, kokie pavieniai įvykiai gali turėti įtakos kriminalinės karjeros pokyčiams ir pan.²¹ Siekiant atsakyti į šiuos klausimus, atliekami ilgalaikiai tyrimai. Raidos kriminologija kaip ir raidos psichologija daugiausia domisi asmenimis nuo jų gimimo iki pilnametystės.²² Didelį dėmesį raidos kriminologijos tyrimams skyrė M. LeBlancas, R. Loeberis, T. Moffitt, T. P. Thornberry ir kt.

Gyvenimo eigos kriminologija (angl. *life course criminology*) papildo ir tam tikra prasme kritikuoja į vaikus ir paauglius orientuotą raidos kriminologiją. Iš gyvenimo eigos kriminologijos žiūros taško pokyčiai vyksta visą gyvenimą.²³ Gyvenimo eigos kriminologiniuose tyrimuose daugiausia dėmesio skiriama tam, kokią įtaką pažeidimų darymui gali turėti gyvenimo įvykiai (angl. *life events*) ir perėjimai (angl. *life transitions*).²⁴ Gyvenimo eiga suvokiama kaip daugialypis reiškinys, apimantis skirtingų socialinių institutų ir organizacijų (šeimos, mokyklos ir pan.) įtaką individo gyvenimo trajektorijoms ir jų asmeninės raidos įtaką gyvenimo trajektorijoms, todėl tiriant gyvenimo eigą panaudojamos skirtingų mokslų (sociologijos, socialinės psichologijos, socialinės istorijos, raidos psichologijos, gerontologijos) žinios.²⁵ Atliekant gyvenimo eigos kriminologinius tyrimus siekiama apibūdinti, kaip keičiasi

¹⁷ Ilgalaikės studijos (angl. *longitude* – ilguma) skirtos stebėti tiriamuosius gyvenimo eigoje, t. y. periodiškai tiriami ar apklausiami tie patys asmenys. Tokie tyrimai padeda suprasti ir perteikti tiriamų socialinių procesų dinamiką, įvertinti pokyčių intensyvumą ir kryptį, pažinti jų vidinę dinamiką ar sumodeliuoti tiriamą procesą (*Taljūnaitė M.* Tęstinių (longitudinių) tyrimų galimybės pažinti kartos socialinį kelią // *Filosofija. Sociologija*, 2008, Nr. 2, p. 75–85). Šie tyrimai suteikia informacijos apie vienos žmonių kartos (kohortos) įvykius, jų pakitimus, susieja ankstesnį elgesį su vėlesniu, dabartinio elgesio padarinius su ankstesnėmis gyvenimo sąlygomis, numato, kaip ir kodėl vyksta pakitimai.

¹⁸ *Farrington D.P.* Explaining and Preventing Crime: the Globalization of Knowledge – The American Society of Criminology 1999 Presidential Address // *Criminology*, 2000, vol. 38, No. 1, p. 1–3.

¹⁹ *Loeber R., LeBlanc M.* Toward a Developmental Criminology // *Crime and Justice*, 1990, vol. 12, p. 377.

²⁰ *LeBlanc M., Loeber R.* Developmental Criminology Updated // *Crime and Justice*, 1998, vol. 23, p. 117, 123.

²¹ *Loeber R., LeBlanc M.* Toward a Developmental Criminology // *Crime and Justice*, 1990, vol. 12, p. 377.

²² *Blokland A., Nieuwbeerta P.* (eds). *Developmental and Life Course Studies in Delinquency and Crime: a Review of Contemporary Dutch Research*. The Hague: BJu Legal Publishers, 2006, p. 15.

²³ *Featherman D. L.* Life-Span Perspectives in Social Science Research [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.ssc.wisc.edu/cde/cdewp/81-35.pdf>>. Gyvenimo eiga, pasak G. H. Elderio, tai priklausomai nuo individo amžiaus besikeičiančios trajektorijos, kurios vyksta visos individo gyvenimo trukmės metu (*Elder G. H.* Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course // *Social Psychology Quarterly*, 1994, vol. 57, No. 1, p. 5).

²⁴ Plačiau apie gyvenimo įvykius ir perėjimus žr. 5.2 poskyrį.

²⁵ *Elder G. H.* Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course // *Social Psychology Quarterly*, 1994, vol. 57, No. 1, p. 4–5.

nusikalstamas elgesys laikui bėgant, paaiškinti vykstančius pokyčius, jeigu įmanoma.²⁶ Gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų pradžia didelę įtaką turėjo G. H. Elderio darbai, šioje perspektyvoje tyrimus yra atlikę J. H. Laubas ir R. J. Sampsonas, M. Warras ir kt.

Apibendrinant išnagrinėtas paradigmas, galima teigti, kad **raidos ir gyvenimo eigos kriminologija** stengiasi ne tik užfiksuoti individo padarytus nusikaltimus per visą gyvenimą, bet kartu siekia identifikuoti rizikos ir prevencinius veiksnius, susijusius su delinkventinio ir nusikalstamo elgesio pradžia, tąsa bei delinkventinio ir nusikalstamo elgesio nutraukimu.²⁷ D. P. Farringtonas išskiria tris raidos ir gyvenimo eigos kriminologijos domėjimosi sritis:

- 1) asocialaus elgesio ir nusikalstamų veikų darymo raida;
- 2) rizikos ir prevenciniai veiksniai skirtingame amžiuje;
- 3) gyvenimo įvykių įtaka asocialaus ar nusikalstamo elgesio raidai.²⁸

Raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniais tyrimais integruojamos žinios apie individą, šeimą, bendraamžius, mokyklą, kaimynystę, bendruomenę, situacinę įtaką pažeidimų darymui ir esminiai tokių ankstesnių teorijų, kaip įtampos, socialinio išmokymo, kontrolės, diferencinės asociacijos, elementai.²⁹ Tirdami ganėtinai skirtingus aspektus (tiek individo raidą, tiek socialinių institutų įtaką jo elgsenai) neišvengiamai susiduriama su skirtingų žinių poreikiu, todėl raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai neretai atliekami skirtingos profesinės kompetencijos atstovų: sociologų, psichologų, biologų ir kt. Taikydama tarpdisciplininį požiūrį į delinkventinį ir nusikalstamą elgesį, raidos ir gyvenimo eigos kriminologija atskleidžia daug įdomių aspektų. Aiškindami nusikalstamo ir delinkventinio elgesio priežastis, tyrėjai gilinasi į vaikų asocialaus elgesio raidą, vaikų nusikalstamo elgesio biologinius aspektus, asmenybės savybių ir aplinkos įtaką vaikų asocialiam elgesiui ir pan. Naujausiuose moksliniuose darbuose³⁰ tiriant delinkventinį ir nusikalstamą paauglių elgesį populiarumo sulaukia tokios temos kaip mokyklos ir švietimo įtaka asocialiam elgesiui, nepamirštama socialinio kapitalo ir gaujų, socialinio tinklo formavimosi gyvenimo eigoje klausimų. Tirdami suaugusiuosius raidos ir gyvenimo eigos kriminologai bando atsakyti į klausimą, kodėl kai kurie individai kriminalinę karjerą pradeda tik vyresnio (brandaus) amžiaus, ypatingas dėmesys kreipiamas į klausimą, kodėl individai gyvenimo eigoje nebenusikalsta. Toliau darbe aptariama, kaip raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų metu gauti rezultatai yra panaudojami praktikoje.

²⁶ Blokland A. A. J., Nieuwbeerta P. Life Course Criminology // Shoham Sh. G., Knepper P., Kett M. (eds.) International Handbook of Criminology. New York: CRC Press, Taylor & Francis Group, 2010.

²⁷ Jennings W. G., Piquero A. R. Life Course Criminology // Miller J. M. (ed.) 21st Century Criminology: a Reference Handbook. Vol. 1. United States of America: SAGE Publications, 2009, p. 265.

²⁸ Farrington D. P. Introduction to Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending // Farrington D. P. (ed.) Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending. New Brunswick: Transaction Publishers, 2005, p. 1.

²⁹ Farrington D. P. Introduction to Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending // Farrington D. P. (ed.) Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending. New Brunswick: Transaction Publishers, 2005, p. 1.

³⁰ Šios temos buvo išskirtos pagal 2013 m. gyvenimo eigos žinyne aprašomas temas: Gibson Ch. L., Krohn M. D. Handbook of Life-Course Criminology: Emerging Trends and Directions for Future Research. New York: Springer, 2013.

II. RAIDOS IR GYVENIMO EIGOS KRIMINOLOGINIŲ TYRIMŲ NAUDA IR PRITAİKOMUMAS

Raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai ne tik suteikia naujų žinių apie delinkvencijos ir nusikaltimų priežastis, tačiau turi ir taikomąją reikšmę. Raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniais tyrimais identifikuojama asocialaus elgesio ir pažeidimų raida ir šią raidą lemiantys veiksniai gali prisidėti prie kryptingos nepilnamečių justicijos politikos plėtojimo, pateikti intervencijos ir prevencijos³¹ strategijų kryptį. Šioje dalyje pristatoma, kaip raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai užsienyje prisidėjo prie efektyvių prevencijos ir intervencijos programų plėtojimo.

Pasitelkus raidos ir gyvenimo eigos kriminologinius tyrimus ir jų metu gaunamus rezultatus XX. a. 9 dešimtmetyje pradėta atlikti nusikaltimų prevencijos programų sąnaudų ir naudos analizė. Dar 10 dešimtmetyje L. J. Schweinharto ir kt. tyrėjų 22-ejus metus renkami duomenys parodė, kad vienas prevencijos programai išleistas doleris ilgalaikėje perspektyvoje sutaupo septynis dolerius.³² Nusikaltimų sąnaudos yra milžiniškos, jas sudaro ne tik tiesioginės išlaidos kriminalinės justicijos sistemai, tačiau ir materialiniai bei nematerialiniai nuostoliai (nusikaltimų baimė, suprastėjusi gyvenimo kokybė ir kt.), kuriuos patiria nusikalstamų veikų aukos.³³ Pasak D. P. Farringtono, vadovautis požiūriu, kad iš delinkventinio elgesio išaugama, nederėtų. Išaugti iš delinkventinio elgesio gali dažniausiai tik tie, kurie į kriminalinę veiklą įsitraukia ganėtinai vėlai (pavyzdžiui, nuo 14–15 metų³⁴), kurie daro pažeidimus grupėse, visų pirma vedami nuotykių troškimo ir smalsumo. Kaip rodo D. P. Farringtono tyrimai, kuo anksčiau yra padaromas teisės pažeidimas, tuo didesnė ilgos kriminalinės karjeros tikimybė, todėl politika „nesikišti“ šiuo atveju būtų neveiksminga.³⁵

Atlikdamas kriminalinės karjeros tyrimus, D. P. Farringtonas atkreipė dėmesį, kuria kryptimi reikėtų plėtoti strategijas, siekiant sumažinti nusikaltimų skaičių: turi būti atsižvelgiama į skirtumus tarp paplitimo (angl. *prevalence*) ir dažnumo (angl. *frequency*). Paplitimas rodo, kiek asmenų yra įsitraukę į kriminalinę veiklą, dažnumas – kaip dažnai jie nusikalsta. Jeigu paplitimas yra didelis ir pažeidimai yra išsibarstę populiacijoje, tuomet strategijos turi būti nukreiptos į visą visuomenę (pavyzdžiui, išsimokslinimo, socialinio aprūpinimo programų kūrimą ir pan.). Jeigu paplitimas yra mažas ir pažeidimai yra labiau susitelkę tik tam tikroje nedidelėje populiacijos dalyje, tuomet didesnis dėmesys turi būti skiriamas priemonių pažeidimą padariusiems asmenims kūrimui (pavyzdžiui, rehabilitacijos, korekcijos programos).³⁶ Žinoma, efektyviausiai mažinti nusikalstamų veikų skaičių padėtų šių strategijų derinimas, pavyzdžiui, įgyvendinant į visuomenę nukreiptas programas didelio nusikalstamų veikų paplitimo ir išsibarstymo populiacijose, svarbu turėti ir veiksmingas intervencines programas.

Kalbėdamas apie prevencijos priemones, D. P. Farringtonas vadovaujasi medicininio požiūriu, kur prevencija yra paremta ankstyvu rizikos veiksnių identifikavimu. Pasak tyrėjo, kalbant apie delinkventinį ir nusikalstamą elgesį, taip pat daugiausia dėmesio turi būti skiriama ankstyvajai raidos prevencijai ir intervencijai. Ankstyvosios prevencijos ir intervencijos tikslas – identifiкуoti ir sumažinti rizikos veiksnius, turinčius įtakos delinkventinio elgesio pradžiai, ir identifiкуoti apsauginius veiksnius, kurie skatina neįsitraukti į delinkventinį ir nusikalstamą elgesį.³⁷ Nusikalstamų veikų prevencija iš raidos ir kriminologijos perspektyvos paremta idėja, kad nusikalstamas elgesys yra nulemtas elgesio ir požiūrio modelių, kurie buvo išmokti individo vystymosi laikotarpiu. Ilgalaikiai vaiku, kuriuos augino biologiniai

³¹ Intervencija (lot. *interventio* – įsikišimas) – tai priemonių, taikomų asmenims, nustačius jų delinkventinį ir/arba nusikalstamą elgesį, visuma. Prevencija – tai priemonių sistema, nukreipta į nusikalstamo elgesio užkirtimą ir jo lygio mažinimą.

³² Schweinhart L. J., Weikart D. P. High/Scope Perry Preschool Program Effects at Age Twenty-Seven // Crane J. (ed.). Social Programs that Work. New York: Russell Sage Foundation, 1998, p. 148.

³³ Farrington D. P. Explaining and Preventing Crime: The Globalization of Knowledge – The American Society of Criminology 1999 Presidential Address // Criminology, 2000, vol. 38, No. 1, p. 15.

³⁴ Kaip jau buvo minėta, pasak D. P. Farringtono, dažniausiai į delinkventinį ir nusikalstamą elgesį įsitraukiama tarp 8 ir 14 metų, todėl 14–15 metų amžius – tai ganėtinai vėlus laikas įsitraukti į kriminalinę veiklą.

³⁵ Farrington D. P. Age and Crime // Crime and Justice, 1986, vol. 7, p. 237.

³⁶ Farrington D. P. Criminal Career Research in the United Kingdom // British Journal of Criminology, 1992, vol. 32, No. 4, p. 533–534.

³⁷ Farrington D. P. Saving Children from a Life of Crime: The Benefits Greatly Outweigh the Costs! Stockholm Prize Lecture, 2013.

tėvai, tyrimai rodo, kad dažnai asocialų elgesį paauglystėje ir suaugus lemia jau nuo vaikystės šeimos vertybės ir vaikų elgsenos požymiai.³⁸

Pasak raidos ir gyvenimo eigos kriminologijos atstovų, praktikoje dauguma prevencinių priemonių yra nukreipta į nepilnamečius ir jaunus pilnamečius. Pagrindinis tokių priemonių tikslas – sumažinti pakartotinį nusikalstamą elgesį (recidyvą). Toks požiūris, raidos ir gyvenimo eigos tyrimus atliekančių mokslininkų nuomone, rodo greičiau negebėjimą suvokti, kad delinkventinio ir nusikalstamo elgesio užuomazgos formuojasi dar vaikystėje. R. E. Tremblay ir W. M. Craigas kelia esminį klausimą: jeigu recidyvas gali būti sumažintas dirbant su suaugusiaisiais, kam eikvoti laiką siekiant atpažinti vaikus, kurie dar nepadarė nusikaltimų? Pasak tyrėjų, į suaugusius teisės pažeidėjus nukreiptos intervencijos ir prevencijos priemonės, kuriomis siekiama mažinti recidyvą, iki šiol yra diskutuotinas dalykas. Dar 1975 m. D. Liptonas, R. Martinsonas ir J. Wilks atkreipė dėmesį, kad skirtingi duomenys, gauti vertinant intervencijas, nepateikia įrodymų, kad į resocializaciją nukreiptos intervencijos sumažina recidyvą. Nusikaltimų prevencija turi sekti nusikaltimų priežastis, o jos, kaip atskleidžia raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai, dažnai glūdi pirmuosiuose gyvenimo metuose.³⁹

Ilgalaikiai raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai prisidėjo prie ankstyvosios prevencijos ir intervencijos svarbos akcentavimo užkertant kelią delinkventinio ir nusikalstamo elgesio atsiradimui. Kalbėdamas apie ankstyvąją prevenciją ir intervenciją D. P. Farringtonas teigia, kad ši turėtų vykti tiek prenatalinėje stadijoje, tiek gimus vaikui nuo vaikystės. Pasak tyrėjo, ankstyvosios prevencijos ir intervencijos programos turi apimti tris pagrindines sritis: 1) tėvų įgūdžių ugdymą; 2) vaikų kognityvinių gebėjimų vystymą; 3) ankstyvo probleminio elgesio identifikavimą ir keitimą.⁴⁰ Tėvų įgūdžių ugdymo programos turėtų būti atskaitos tašku. Vienu iš sėkmingu tokios programos pavyzdžiu laikoma D. Oldso ir jo kolegų pasiūlyta programa „Slaugytojų lankymasis namuose prenataliniame ir ankstyvosios vaikystės amžiuje“ (angl. „Prenatal and Early Childhood Nurse Home Visitation“), kuria buvo siekiama pagerinti mažas pajamas gaunančių ir turinčių mažus vaikus vienišų moterų sveikatą ir socialinę gerovę. Slaugytojos lankydavo 400 moterų nėštumo metu ir pagimdžius iki jų vaikams sueis dveji metai, siekdamas padėti moterims nėštumo metu, supažindinti su vaikų vystymusi, padėti joms siekti ekonominio savarankiškumo ir kt. Tačiau programa naudingiausia rizikos šeimoms, ne itin veiksminga didesnei populiacijai. Vertinant programą pastebėta, kad tokiose rizikos šeimose buvo užfiksuojama mažiau vaikų traumų, prievartos ir nepriežiūros atvejų, buvo mažiau tiek motinų, tiek pačių vaikų (sulaukusių penkiolikos metų) piktnaudžiavimo alkoholiu atvejų, priklausomybių ligų, nusikalstamo elgesio ir pan.⁴¹ D. P. Farringtonas išskyrė daugiau sėkmingų intervencijos ir prevencijos programų, kurios buvo sukurtos ilgalaikių raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų pagrindu, pavyzdžių (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Efektyvių⁴² ankstyvosios intervencijos ir prevencijos programų pavyzdžiai⁴³

Programa	Tikslinė grupė	Priemonės	Rezultatas	
			Siekiamas	Pasiektas
L. Schweinhart – ikimokyklinė programa⁴⁴	123 vaikai 3-ųjų metų amžiaus atsitiktinai priskirti eksperimentinei ir kontrolinei grupėms	Eksperimentinėje grupėje vaikai kasdien lankė ikimokyklinio ugdymo programą ir kiekvieną savaitę buvo lankomi namie	Padidinti mąstymo gebėjimus ir pasiekimus mokykloje	Sulaukus 27-erių metų tarp eksperimentinės grupės narių perpus mažiau sulaikymų lyginant su kontroline grupe

³⁸ Tremblay R. E., Craig W. M. Developmental Crime Prevention // Crime and Justice, 1995, vol. 19, p. 151–152.

³⁹ Ten pat, p. 154–155.

⁴⁰ Farrington D. P. Early Developmental Prevention of Juvenile Delinquency // RSA Journal, 1994, vol. 142, No. 5454; Lilly J. R., Cullen F. T., Ball R. A. Criminological Theory: Context and Consequences. 4th edition. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 2007, p. 335.

⁴¹ Olds D. L., Henderson Ch. R., Kitzman H. J., Eckenrode J. J., Cole R. E., Tatelbaum R. C. Prenatal and Infancy Home Visitation by Nurses: Recent Findings // The Future of Children, 1999, vol. 9, No. 1, p. 44.

⁴² Prevencijos programos kokybė vertinama remiantis vidiniu, išoriniu, konstrukto ir statistinių išvadų validumu. Vidinis validumas susijęs su tuo, ar tyrimas parodo, kad intervencija (pavyzdžiui, tėvų įgūdžių ugdymas) iš tikrųjų padarė poveikį rezultatui (pavyzdžiui, delinkvencijai). Išorinis validumas rodo, ar intervencija daro poveikį rezultatui net ir pakeitus sąlygas (kita tiriamųjų grupė, kitokia aplinka ir pan.). Konstrukto validumas rodo, ar iš tikrųjų programa bus paveikiami tie, ką mes norime paveikti. Statistinių išvadų validumas rodo, ar tarp intervencijos ir rezultato iš tikrųjų yra ryšys. Bet kurios prevencijos priemonės efektyvumas turi būti nustatomas organizuojant eksperimentinę ir kontrolinę grupes (Farrington D. P., Welsh B. C. Saving Children from a Life of Crime: Early Risk Factors and Effective Interventions. New York: Oxford University Press, 2007, p. 9–11).

⁴³ Cit. iš Farrington D. P. Saving Children from a Life of Crime: The Benefits Greatly Outweigh the Costs! Stockholm Prize Lecture, 2013.

⁴⁴ Plačiau žr.: Schweinhart L. J., Weikart D. P. High/Scope Perry Preschool Program Effects at Age Twenty-Seven // Crane J. (ed.). Social Programs that Work. New York: Russell Sage Foundation, 1998.

1 lentelės tęsinys

M. Sanders – tėvų mokymo/ įgūdžių ugdymo programa ⁴⁵	305 aukštos rizikos (angl. <i>high-risk</i>) vaikai atsitiktinai priskirti eksperimentinei ir kontrolinei grupėms	Eksperimentinės grupės vaikų tėvai mokomi 17-os modeliavimo, vaidmenų žaidimo, grįžtamojo ryšio, vadovavimo ir kt. strategijų	Užkirsti kelią vaikų emocinėms, elgesio ir vystymosi problemoms pagerinant jų tėvų žinias, įgūdžius ir pasitikėjimą	Eksperimentinėje grupėje pagerėjo vaikų asocialaus elgesio kontrolė
L. Augimeri – įgūdžių lavinimo programa ⁴⁶	32 vaikai (24 berniukai ir 8 mergaitės) iki 12 metų, turėję kontaktą su policija	Įgūdžių ugdymas, kognityvinių problemų sprendimas, savikontrolė, pykčio valdymas, impulsyvumo valdymas	Vaikų mokymas atpažinti trikdžius, nuo ko jie tampa pikti ar nusiminę. Efektyvūs tarpasmeninių konfliktų sprendimai	Eksperimentinėje grupėje mažiau vaikų (31 proc.) turėjo teistumą lyginant su kontroline grupe (57 proc.), nors skirtumas nebuvo statistiškai reikšmingas. Visgi daroma išvada, kad tai veiksminga kognityvinė elgesio programa asocialiems vaikams
D. Hawkins – daugia-komponentė tėvų, mokytojų, vaikų įgūdžių ugdymo programa mokyklose ⁴⁷	Apie 500 vaikų, besimokančių pirmoje klasėje, priskirti eksperimentinei ir kontrolinei klasėms mokyklose	Vaikai mokomi kognityvinių problemų sprendimo būdų. Tėvai mokomi pastebėti socialiai nepageidaujama vaikų elgesį. Mokytojai klasėse mokomi vadovavimo, aiškių instrukcijų ir lūkesčių pateikimo, skatinimo už vaikų gerą elgesį, prosocialių problemų sprendimo vaikams diegimo metodų	Problemų sprendimo įgūdžiai	Tarp eksperimentinės grupės narių mažiau smurtinio elgesio, piktnaudžiavimo alkoholiu atvejų ir pan.
J. Alexander – namų ir bendruomenės programos su vyresniais vaikais ⁴⁸	86 delinkventai atsitiktinai priskirti eksperimentinei ir kontrolinei grupėms	Funkcinė šeimos terapija: sustiprinti pozityvų ir sumažinti negatyvų elgesį šeimose	Pakeisti šeimos bendravimo būdus skatinant alternatyvių problemų sprendimo būdų ieškojimą	Pakartotinai įstatymus pažeidė 26 proc. eksperimentinės grupės narių lyginant su 55 proc. kontrolinės grupės nariais
Ch. Borduin – multisistemė terapija ⁴⁹	176 „rimti“ delinkventai (amžiaus vidurkis – 14 metų) priskirti multisistemės terapijos ir individualios terapijos grupėms	Šeimos intervencija skatinant tėvų gebėjimą stebėti ir drausminti paauglius, paauglių intervencija skatinant turėti prosocialius draugus, mokyklos intervencija didinant kompetenciją	Asmeninių, šeimos, mokymosi problemų sprendimas	Tarp multisistemės terapijos grupės narių mažiau sulaukymų už sunkius nusikaltimus (33 proc. vs. 55 proc.), sulaukus 37-erių metų jiems skiriama trumpesnė laisvės atėmimo bausmė (5,3 vs. 7,9)

⁴⁵ Plačiau žr.: Sanders M. R. Triple P-Positive Parenting Program: Towards an Empirically Validated Multilevel Parenting and Family Support Strategy for the Prevention of Behavior and Emotional Problems in Children // *Clinical Child and Family Psychology Review*, 1999, vol. 2, No. 2, p. 72.

⁴⁶ Plačiau žr.: Augimeri L. K., Farrington D. P., Koegl Ch. J., Day D. M. The SNAP™ Under 12 Outreach Project: Effects of a Community Based Program for Children with Conduct Problems // *Journal of Child and Family Studies*, 2007, vol. 16, p. 799–807.

⁴⁷ Farrington D. P., Welsh B. C. Delinquency Prevention Using Family-based Interventions // *Children & Society*, 1999, vol. 13, p. 293.

⁴⁸ Plačiau žr.: Alexander J. F., Robbins M. S. Functional Family Therapy: A Phase-Based and Multi-Component Approach to Change // Murrihy R. C., Kidman A. D., Ollendick Th. H. (eds.) *Clinical Handbook of Assessing and Treating Conduct Problems in Youth*. Sydney: NSW, 2010.

⁴⁹ Multisistemė terapija – tai kelių komponentų programa, vykdoma skirtinguose lygmenyse: šeimoje, mokykloje, bendruomenėje. Farrington D. P., Welsh B. C. Delinquency Prevention Using Family-based Interventions // *Children & Society*, 1999, vol. 13, p. 293.

Pabrėždami ankstyvosios prevencijos ir intervencijos programų būtinumą ir efektyvumą,⁵⁰ raidos ir gyvenimo eigos paradigmos atstovai linkę atsiriboti nuo griežtos baudimo politikos (angl. „*get tough*“ *policy*), įbauginimo, izoliacijos taktikos, kas, pasak jų, iš tikrųjų yra neefektyvu. Jeigu yra neanalizuojamas delinkventinio ir nusikalstamo elgesio priežastys, nebandoma joms užkirsti kelio, laisvės atėmimo bausmė pažeidėją gali tik dar labiau įtraukti į kriminalinę trajektoriją.⁵¹ Kalbėdami apie laisvės atėmimo bausmę J. H. Laubas ir R. J. Sampsonas pažymi, kad ši bausmė gali paskatinti recidyvą (laisvės atėmimas dažniausiai lemia nesėkmes mokykloje, darbe, silpnėjančius socialinius ryšius su bendruomene ir kt.).⁵² Tiems, kuriuos gyvenimo eiga visgi pastūmėjo nusikalsti ir kurie pateko į įkalinimo įstaigas, iššūkis yra sukurti tokias elgesio ir rehabilitacijos programas, kurios sumažintų socialinių ryšių nykimą. Tačiau, pasak tyrėjų, vėlyvoji intervencija neturi tokio poveikio kaip ankstyvoji, todėl didžiausias dėmesys turi būti skiriamas vaikams ir paaugliams ir jų socialinių ryšių su svarbiausiais institutais visuomenėje kūrimą ir stiprinimą.⁵³

Kalbant apie intervencijos ir prevencijos priemonių efektyvumą, galima paminėti ir finansines nusikalstamų veikų sąnaudas. M. A. Cohenas, A. R. Piquero ir W. G. Jenningsas, remdamiesi Filadelfijos gimimo kohortos studijos, kurioje duomenys buvo rinkti apie kriminalines 27 160 asmenų karjeras, rezultatais, suskaičiavo nusikalstamo elgesio sąnaudas priklausomai nuo skirtingų kriminalinio elgesio trajektorijų.⁵⁴ Tyrėjų atlikti skaičiavimai parodė, kad jų išskirta labai dažnai nusikalstamas veikas darančių asmenų grupė (angl. *chronic offenders*), kuri dažnai daro nusikalstamas veikas paauglystėje, o suaugusiame amžiuje jų nusikalstamos veikos tik sunkėja, nors ir yra nedidelė lyginant su kitomis pažeidėjų grupėmis, bet valstybei kainuoja kur kas daugiau. Vidutinės skiriamos išlaidos vienam šiam pažeidėjui, kuris dar net nėra sulaukęs 27 metų, siekia daugiau nei 1 mln. dolerių. Tyrėjai suskaičiavo, kad, užkirtus kelią asmenims tapti labai dažnai nusikalstamas veikas darančiais pažeidėjais, galima būtų sutaupyti daugiau nei 200 mln. dolerių. Remdamiesi šiais skaičiavimais, tyrėjai padarė išvadą, kad priklausomai nuo skirtingų sąnaudų skirtingai turėtų būti paskirstytos lėšos ir įvairioms prevencijos ir intervencijos priemonėms.⁵⁵

Taigi, ilgalaikių raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų metu sukauptos žinios apie delinkventinio ir nusikalstamo elgesio raidą, ją lemiantys rizikos ir apsauginiai veiksniai ir gyvenimo įvykiai padarė didelę įtaką nusikalstamų veikų prevencijai. Raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai

⁵⁰ Pavyzdžiui, G. A. Wassermano ir kt. tyrėjų atlikti tyrimai taip pat parodė, kad svarbiau dėmesį sutelkti į ikimokyklinį laikotarpį nei laiką, kai vaikas jau mokosi mokykloje. Dar ikimokykliniame amžiuje vystosi vaikų impulsų kontrolė, kuri yra būtina tolesnio nedelinkventinio elgesio sąlyga. Didesnis dėmesys vaikams pirmaisiais jų gimimo metais leistų suprasti socializacijos nesėkmes, kurios veda prie vėlesnio delinkventinio ir nusikalstamo elgesio (Wasserman G. A., Keenan K., Tremblay R. E., Coie J. D., Herrenkohl T. I., Loeber R., Petechuk D. Risk and Protective Factors of Child Delinquency. Department of Justice. Office of Justice Programs. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2003, p. 9).

⁵¹ Lilly J. R., Cullen F. T., Ball R. A. Criminological Theory: Context and Consequences. 4th edition. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 2007, p. 336; Laub J. H., Sampson R. J., Corbett R. P., Smith J. S. The Public Policy Implications of a Life-course Perspective on Crime // Barlow H. (ed.) Crime and Public Policy: Putting Theory to Work. Boulder, CO: Westview, 1995.

⁵² Pavyzdžiui, R. Apel ir kt. tyrėjų atliktas tyrimas apie pirmo įkalinimo įtaką santuokos sukūrimui ir stabilumui tarp vyrų parodė, kad nors įkalinimas neturėjo įtakos tikimybei susituokti, tačiau turėjo neigiamą įtaką santuokos stabilumui. Po penkerių metų atliktos laisvės atėmimo bausmės tikimybė išsiskirti padidėdavo 50 proc. (plačiau žr.: Apel R., Blokland A. A. J., Nieuwebeerta P., van Schellen M. The Impact of Imprisonment on Marriage and Divorce: A Risk Set Matching Approach // Journal of Quantitative Criminology, 2010, vol. 26, p. 269–300). Analizuodami to paties tyrimo duomenis M. van de Rakt ir kt. tyrėjai parodė, kad tėvo įkalinimas padidina vaiko nusikalstamo elgesio riziką (plačiau žr.: van de Rakt M., Nieuwebeerta P., de Graaf N. D. Like Father, Like Son. The Relationships between Conviction Trajectories of Fathers and their Sons and Daughters // The British Journal of Criminology, 2008, vol. 48 (4), p. 538–556).

⁵³ Laub J. H., Sampson R. J. Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003, p. 291.

⁵⁴ Panašų tyrimą Didžiojoje Britanijoje yra atlikę ir A. R. Piquero, W. G. Jenningsas, D. Farringtonas. Tyrėjai, remdamiesi Kembridžo delinkventinio vystymosi ilgalaikių tyrimų, kurių metu buvo stebėti 411 jaunuolių nuo 8 metų iki kol jiems sukako 48 metai, rezultatais, suskaičiavo nusikalstamo elgesio sąnaudas priklausomai nuo skirtingų kriminalinio elgesio trajektorijų. Jų atlikto skaičiavimo rezultatai taip pat parodė, kad didžiausią finansinę naštą valstybei atneša daug ir dažnai nusikalstamas veikas darantys asmenys (angl. *high-rate chronics*) (Piquero A. R., Jennings W. G., Farrington D. The Monetary Costs of Crime to Middle Adulthood: Findings from the Cambridge Studying Delinquent Development // Journal of Research in Crime and Delinquency, 2013 (originally published online 16 December 2011), vol. 50 (I), p. 53–74).

⁵⁵ Cohen M. A., Piquero A. R., Jennings W. G. Crime Costs Across Offender Trajectories // Criminology & Public Policy, 2010, vol. 9, issue 2, p. 279–305.

tyrimai padėjo išryškinti pagrindines problemines šios prevencijos sritis, t. y. suprasti, kad vėlyvoji prevencija ir intervencija arba neveikia, arba valstybei labai daug kainuoja, svarbiau dėmesį sutelkti į ankstyvąją prevenciją ir intervenciją. Kaip rodo užsienyje atlikti tyrimai, ilgalaikių raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų pagrindu buvo kuriamos ir tikrinamos efektyvios prevencinės ir intervencinės programos.

III. RAIDOS IR GYVENIMO EIGOS KRIMINOLOGINIŲ TYRIMŲ SVARBA LIETUVOJE

Lietuvoje įgyvendinama nemažai prevencijos programų, orientuotų į nepilnamečius (patyčių, smurtinio elgesio, alkoholio ir narkotikų vartojimo, nusikalstamo elgesio prevencijos ir pan.), į kurias įtraukiamos skirtingos institucijos ir organizacijos (mokykla, policija, nevyriausybinių organizacijų ir kt.), tačiau ar galima pasakyti, kad šios programos kuriamos reikiama linkme? Apie prevencijos programų (ir ne tik orientuotų į nepilnamečius) Lietuvoje kūrimo spragas moksliniame diskurse kalbama labai daug. Kaip rodo nusikalstamumo prevencijos programų Lietuvoje tyrimai, itin pastebima kuriamų prevencijos programų spraga, jų kūrimui skiriami išteklių yra naudojami neefektyviai, todėl jau anksčiau minėtas L. J. Schweinhart ir kt. tyrėjų išsakytas teiginys, kad vienas prevencijos programai išleistas doleris ilgalaikėje perspektyvoje sutaupo septynis dolerius,⁵⁶ Lietuvoje yra toli nuo realybės.

E. Nedzinskas ir A. Janušauskas 2008 m. apžvelgę ir įvertinę Lietuvoje egzistuojančią nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos sistemą⁵⁷ padarė išvadą, kad Lietuvoje nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos sistema pasižymi žinybiškumu, yra nepakankamai koordinuota ir fragmentiška. Tyrėjų nuomone, kad ši prevencija taptų efektyvi, būtina tarptautinių teisės aktų reikalavimus inkorporuoti į nacionalinius teisės aktus ir praktiškai juos įgyvendinti.⁵⁸ Tačiau vien tik perimti tarptautines rekomendacijas prevencijos priemonių efektyvumui užtikrinti nepakanka. Efektyvi prevencija turi remtis nacionaline šalies praktika, detalia nusikaltimų struktūros, dinamikos ir būklės analize, rizikos ir apsauginių veiksnių įvertinimu šalies kontekste. Būtent raidos ir gyvenimo eigos kriminologinio tyrimo metu sukauptos žinios apie delinkventinio ir nusikalstamo elgesio raidą, ją lemiančius rizikos ir apsauginius veiksnius ir gyvenimo įvykius galėtų prisidėti prie efektyvios nusikaltimų prevencijos programos formavimo Lietuvoje.

Kiti nusikalstamumo prevencijos programų Lietuvoje trūkumai yra aptariami S. Justickajos ir S. Nikarto 2010 m. publikuotame tyrime,⁵⁹ kuriame buvo pateikta išvada, kad „*nacionalinės ir lokalinės nusikaltimų prevencijos programos, numatančios dešimtis ir šimtus prevencijos priemonių, surijančios didžiules lėšas ir pastangas, neteikia mums jokių duomenų, kurie leistų spręsti, kiek stiprus yra prevencinės veiklos poveikis ir ar šis poveikis apskritai egzistuoja*“.⁶⁰ Mokslininkų atlikto tyrimo metu paaiškėjo, kad prevencijos projektų autoriai Lietuvoje rengdami projektus dažniausiai neatsižvelgė į šiuolaikinius prevencijos mokslo reikalavimus. Pasak mokslininkų, tai yra visos nusikaltimų prevencijos sistemos Lietuvoje bruožas. Lietuvoje vis dar žengiama tradicinio požiūrio į prevenciją keliu, pagal kurį nusikaltimų prevencija yra ne mokslinio tyrimo, o praktinis dalykas. Vadovaujamosi nuostata, kad bet kokia prevencija savaime yra veiksminga. Be to, kaip pastebėjo mokslininkai, vertinę 79 respondentų atsakymus apie veiksmingas prevencijos priemones, dažniausiai veiksmingomis buvo įvardijamos tos priemonės, kurios, remiantis prevencijos priemonių veiksmingumo tyrimais, buvo pripažintos kaip neveiksmingos (pavyzdžiui, popamokinio vaikų užimtumo organizavimas, ryšio su šeima stiprinimas, tėvų gebėjimų lavinimas (koncentruojantis ties tėvų veiksmais auklėjant vaikus), vasaros stovyklų rizikos grupės vaikams organizavimas, policijos organizuojamos užimtumo priemonės, nepilnamečių sulaukymas už nedidelius

⁵⁶ Schweinhart L. J., Weikart D. P. High/Scope Perry Preschool Program Effects at Age Twenty-Seven // Crane J. (ed.). Social Programs that Work. New York: Russell Sage Foundation, 1998, p. 148.

⁵⁷ Tyrėjai vertino straipsnio rašymo metu Lietuvoje vykdomas nepilnamečių nusikaltimų prevencijos programas: Nacionalinę nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programą, Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinę programą, Nepilnamečių justicijos 2004–2008 metų programą, Vaikų ir jaunimo socializacijos programą, Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005–2007 metų programą ir kt. programas.

⁵⁸ Nedzinskas E., Janušauskas A. Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos aktualijos Lietuvoje // Vadyba, 2008, Nr. 2 (13), p. 107–110.

⁵⁹ Mokslininkai išanalizavo 132 prevencijos projektus, pateiktus 2006–2009 m. skirtingų institucijų: mokyklos, policijos įstaigų, savivaldybių, nevyriausybinių organizacijų ir kt.

⁶⁰ Justickaja S., Nikartas S. Nusikaltimų prevencijos programų (projektų) veiksmingumo užtikrinimo problemos Lietuvoje. Tyrimo ataskaita. Teisės institutas, 2010.

nusižengimus).⁶¹ Tuo metu žemo įvertinimo sulaukė priemonės, kurių veiksmingumas buvo patikrintas (pavyzdžiui, rizikos grupių šeimų vizitavimas (laikotarpiu prieš gimdymą ir po gimdymo), socialinių ir psichologinių įgūdžių formavimas, šeimos psichoterapijos kursai, kuriuose tėvai ir vaikai mokomi kartu spręsti šeimos problemas, mokyklos gyvenimą reguliuojančių socialinių normų nustatymas ir stiprinimas).⁶² Mokslininkų padaryta išvada, kad prevencijos priemonės Lietuvoje kuriamos nesiremiant šiuolaikinio mokslo metodais, buvo patvirtinta ir vėlesnio A. Kiškio ir A. Kuodytės atlikto prevencijos programų veiksmingumo tyrimo metu.⁶³

Apžvelgus užsienio šalių patirtį kuriant efektyvias prevencijos priemones remiantis raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniais tyrimais ir pateikus Lietuvos mokslininkų atliktų tyrimų apie prevencijos priemonių Lietuvoje neveiksmingumą pavyzdžių, galima pasakyti, kad raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai galėtų prisidėti prie kryptingos nepilnamečių justicijos politikos plėtojimo, efektyvios nusikaltimų prevencijos programos formavimo Lietuvoje. Visų pirma, ilgalaikiai tyrimai leidžia stebėti pokyčius individų raidoje, taigi, ir identifikuoti delinkventinio ir nusikalstamo elgesio užuomazgas ir raidą bei prognozuoti tokio elgesio pokyčius ateityje. Be praktinio ilgalaikių raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų pritaikomumo prevencinių programų kūrimui, taip pat verta akcentuoti, kad raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų pagrindu kuriamos prevencinės programos būtų paremtos šiuolaikinio mokslo metodais. Atliekant tyrimus raidos ir gyvenimo eigos kriminologinėje perspektyvoje paprastai įtraukiamos eksperimentinė ir kontrolinė grupės⁶⁴ – tai leidžia identifikuoti rizikos ir apsauginius veiksnius, o šių veiksmių identifikavimas yra efektyvios prevencijos programos sąlyga. Galima išskirti tokius eksperimentinės ir kontrolinės grupės metodo pranašumus: galimybė išskirti priežastis ir poveikį, gauti rezultatai pasižymi dideliu patikimumu ir pan.⁶⁵ Taigi, prevencijos programos Lietuvoje galėtų būti paremtos naujausiomis mokslo žiniomis apie individų elgsenos raidą.

Aptarus raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų naudą ir pritaikomumą tiek užsienyje, tiek apsvačius tokių tyrimų galimą naudą Lietuvoje, derėtų aptarti, kokie tyrimai Lietuvoje šiuo metu yra atliekami raidos ir gyvenimo eigos perspektyvoje, pristatant užsienyje atliktų raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų pavyzdžius, išryškinti galimas raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų kryptis.

⁶¹ Kaip pastebėjo vienas pagrindinių prevencijos priemonių veiksmingumo tyrėjų L. Shermanas, daugelis populiariausių ir dažniausiai taikomų prevencijos priemonių, kurių veiksmingumu anksčiau nebuvo abejota, iš tikrųjų yra neveiksmingos, pavyzdžiui, teigiamo poveikio nedaro jaunimo užimtumo, jų poilsio organizavimo programos, probleminių paauglių ir jaunuolių kuravimas (*Justickaja S.* Nusikaltimų prevencija Lietuvoje: perėjimas nuo intuityvios prie įrodymais grindžiamos // *Teisės problemos*, 2011, Nr. 1 (71), p. 82–83).

⁶² *Justickaja S.* Nusikaltimų prevencija Lietuvoje: perėjimas nuo intuityvios prie įrodymais grindžiamos // *Teisės problemos*, 2011, Nr. 1 (71).

⁶³ Plačiau žr.: *Kiškis A., Kuodytė A.* Nusikalstamumo prevencijos programų rengimo Lietuvoje tyrimas // *Jurisprudencija*, 2012, Nr. 19 (12), p. 771–801.

⁶⁴ Vienas iš nedaugelio pavyzdžių, kai Lietuvoje buvo pritaikytas eksperimentinės ir kontrolinės grupių metodas, yra EQUIP kognityvinė bihevioristinė korekcinė programa, derinanti bendraamžių pagalbos grupės metodus su kognityvinės plėtros ir įgūdžių mokymo modeliais. Ši programa buvo įdiegta Lietuvos pataisos inspekcijose (dabar – probacijos tarnybose) ir pataisos namuose. Pirmame tyrimo etape dalyvavo 112 vaikinių (tiriamoji grupė – 45), antrame etape – 87 vaikinai (tiriamoji grupė – 35), taip pat 5 merginos. Tiriamaoji ir eksperimentinė grupės statistiškai reikšmingai nesiskyrė pagal amžių, išsilavinimą, tautybę, padarytų nusikaltimų pobūdį, pirmo teistumo amžių ir kt. Kaip parodė rezultatai pasibaigus EQUIP programai, tarp tiriamosios grupės nepilnamečių buvo mažiau egocentriškumo, kitų kaltinimo, maskuoto agresyvaus elgesio ir pan. (*Kalpokiene V., Klimukienė V., Tarozienė V.* Korekcinė programų taikymas nepilnamečių nusikalstamo elgesio prevencijai. 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.teise.org/data/Virginija-Klimukiene_Vaida-Kalpokiene.pdf>). Taigi, naudojant eksperimentinės ir kontrolinės grupių metodą, geriausiai galima pastebėti pokyčius ir patikrinti veikiančias programas.

⁶⁵ *Žukauskienė R.* Raidos psichologija. Penktoji laida. Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 21–23.

IV. LIETUVOJE ATLIKTI TYRIMAI RAIDOS IR GYVENIMO EIGOS PERSPEKTYVOJE

Lietuvoje atliekama nemažai tyrimų nepilnamečių justicijos srityje: jaunimo delinkventinio elgesio ir viktimizacijos tyrimai (Lietuvos teisės instituto tyrėjų⁶⁶, R. Uscilos atliekami tyrimai), nepilnamečių justicijos politikos vertinimo tyrimai (pavyzdžiui, E. Vileikienės), nepilnamečių nusikaltimų prevencijos tyrimai (I. Žemaitaitytės, E. Nedzinsko, A. Janušausko ir kt.), atskirose studijose nagrinėjami nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai (juos yra nagrinėję A. Drakšienė, R. Drakšas, L. Pakštaitis, G. Sakalauskas ir kt.). Tai yra labiau momentiniai **skersinio pjūvio tyrimai**, tiriantys tam tikrame kontekste ir tam tikru laiku aktualius nepilnamečių justicijos klausimus. Tokie skersinio pjūvio tyrimai atliekami vieną kartą ir leidžia aprašyti situaciją, tačiau neužčiuopia delinkventinio ir nusikalstamo elgesio kitimo tendencijų. Tai tyrimai, kuriuose tiriama daug skirtingų individų tuo pačiu laiku. Taip gali būti renkami duomenys apie įvairaus amžiaus tiriamųjų grupes, ir, jei nustatoma, kad pagal matuojamą parametą amžiaus grupės skiriasi, daroma išvada, kad yra pakitimų tarp grupių.⁶⁷ Nors ir pripažįstama skersinio pjūvio studijų nauda pateikiant svarbias išvagas apie delinkventinio ir nusikalstamo elgesio ryšį, nepilnamečių delinkvencijos ir nusikalstamo elgesio paplitimą ir struktūrą, šie tyrimai neleidžia užfiksuoti pažeidimų raidos, jais netiriama, kada nepilnamečiai įsitraukia į delinkventinį ir nusikalstamą elgesį, kada ir kodėl nustojama daryti nusikalstamas veikas. Į šiuos klausimus geriausiai gali atsakyti **tęstiniai (ilgalaikiai) raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai**, kurie, kaip minėta, gali geriausiai padiktuoti ir nepilnamečių justicijos politikos ir prevencijos kryptis.

Išsamių ilgalaikių tyrimų kriminologine tematika Lietuvoje nėra atlikta. Yra bandymų raidos ir gyvenimo eigos perspektyvos rėmuose atlikti **retrospektyvinių tyrimų**⁶⁸, tačiau tokių tyrimų yra vos keli ir tik vienas nepilnamečių justicijos srityje. 2001 m. I. Michailovič daktaro disertacijoje „Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas“ yra atlikusi katamnezinį tyrimą. Katamnezinio tyrimo metodo esmė – teisto asmens tolesnio gyvenimo stebėjimas per daugelį metų (paprastai penkerius metus), ypatingą dėmesį skiriant pakartotinio nusikalstamumo aspektui, tiriant baudžiamajame įstatyme numatytų resocializacijos priemonių efektyvumą. Autorė tyrė, kaip klostėsi tolesnis jaunų žmonių, kuriems pirmą kartą skirta laisvės atėmimo bausmė nepilnametystės laikotarpiu, gyvenimas atlikus laisvės atėmimo bausmę, su kokiais šeimos aplinkos ar paties kaltininko bruožais jų likimas gali būti siejamas, taip pat siekė nustatyti, kaip nusikalstama tiriamųjų veikla susijusi su jų neprisitaikymu prie visuomenės, jų gyvenimo būdu. Atliekant katamnezinį tyrimą, informaciją apie jaunų žmonių gyvenimą autorė rinko iš skirtingų šaltinių: 1) baudžiamųjų bylų, kurias pasitelkus buvo atrinkti 25 tiriamieji, kuriems pirmą kartą skirta laisvės atėmimo bausmė nepilnametystės laikotarpiu; 2) Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos kaupiamų duomenų apie tolesnį šių 25 jaunuolių, pirmą kartą teistų laisvės atėmimu, likimą; 3) interviu su tiriamaisiais metu (interviu atlikta su 12 tiriamųjų⁶⁹ – iš 25 tiriamųjų vienas mirė, trys buvo išvykę iš Lietuvos, apie šešių buvimo vietą nebuvo duomenų, trys atsisakė susitikti). Katamnezės trukmė buvo apytiksliai šešeri metai ir aštuoni mėnesiai (buvo skaičiuojama nuo tiriamųjų išėjimo iš laisvės atėmimo

⁶⁶ Jaunimo nusikalstamas elgesys: nukentėjusieji ir kaltininkai („Mare Balticum“), 2004; Jaunimo delinkventinis elgesys ir viktimizacija Lietuvoje: paplitimas, veiksniai ir rizikos faktoriai (remiantis tarptautinio projekto *International Self-Report Delinquency Study (ISRD-II)* duomenimis), 2006 ir kt.

⁶⁷ Ignatavičienė K., Žukauskienė R. Tęstinių ir skerspjūvio tyrimų strategijų taikymas ir derinimo galimybės // *Psichologija*, 2002, Nr. 25, p. 64–71.

⁶⁸ Retrospektyviniai tyrimai – tai tyrimai, kuriais siekiama rekonstruoti individų gyvenimą iki įsitraukimo į delinkventinį ir nusikalstamą elgesį. Deja, retrospektyviniais tyrimais dėl jų trumpo atlikimo laiko (stebima / apklausama dažniausiai vieną kartą) negalima užfiksuoti raidos aspektų. Be to, atliekant retrospektyvinius tyrimus susiduriama su pagrindiniu trūkumu, kai asmenys neprisimena tam tikros informacijos iš savo praeities, ypač kai klausama apie tolimą praeitį, ir/arba kalbėdami apie savo kriminalinę patirtį linkę ją romantizuoti (Roberts J., Horney J. *The Event History Calendar as an Instrument for Longitudinal Criminological Research*. Piquero A. R., Weisburd D. (eds.) *Handbook of Quantitative Criminology*. New York: Springer, 2010, p. 289–313).

⁶⁹ Kalbant apie tiriamąją imtį svarbu suprasti esminį raidos ir gyvenimo eigos tyrimų ribotumą – atliekant ilgalaikį tyrimą reikia atsižvelgti į tai, kad po tam tikro laiko kai kurie asmenys gali būti nepasiekiami arba sunkiai pasiekiami, pavyzdžiui, juos gali ištikti nelaimingi atsitikimai, jie gali emigruoti ir pan. (vadinamieji „mirštantys“ informantai).

vietos, t. y. arba atlikus bausmę, arba po lygtinio paleidimo). Tiriamųjų amžius siekė vidutiniškai 25 metus.⁷⁰

2009 m. A. Pocius daktaro disertacijoje „Asmenų, padariusių nužudymus, gyvenimo retrospektyva“ yra atliktas retrospektyvinė studija, kurioje nagrinėjo asmenų, padariusių nužudymus, gyvenimo kelią, jų asmenybės raidą ir ypatumus įvairiais vystymosi etapais. Tyrimas nėra susijęs su delinkventiniu ir nusikalstamu nepilnamečių elgesiu, tačiau tai vienas iš bandymų pritaikyti gyvenimo eigos kriminologijos idėjas tiriant nuteistųjų gyvenimo kelią. Autorius pirmą kartą Lietuvoje vykdė sisteminį nužudymo veiksmų, apibūdintų pagrindinėse kriminologinėse teorijose ir išaiškintų vykdant tyrimus kitose šalyse, tyrimą. Tyrime dalyvavo 521 nuteistasis už nužudymus. Disertaciniame darbe išnagrinėta tiriamųjų, nuteistų už nužudymus, gyvenimo retrospektyva, įvertintas jų gyvenimo kelias, išskirti esminiai jų gyvenimo kelio faktoriai, turintys įtakos galimam nužudymų padarymui. Tyrimo metu gautų duomenų pagrindu sukurta asmenų, padariusių nužudymus, tipologija. Tikslui pasiekti duomenys buvo renkami naudojant duomenų rinkimo metodų trianguliaciją: biografinį metodą, žudikų ir nuteistųjų už vagystes apklausą (anketą), žudikų apklausą, baudžiamųjų bylų turinio analizę, statistikos duomenų analizę, nuteistųjų už nužudymus iki gyvos galvos SAN testą.⁷¹

Geriausiai delinkventinio ir nusikalstamo elgesio raidą, jos kitimo tendencijas užfiksuoja **prospektyviniai tyrimai**. Tokie tyrimai, nors ir trunka ilgai (nuo kelerių metų iki kelių dešimtmečių⁷²), leidžia į tiriamųjų elgseną pažvelgti realiu laiku. Tai dažniausiai yra ne tik aprašomojo (pavyzdžiui, atskleidžia informaciją apie amžių, kai buvo padaryta pirma nusikalstama veika, amžių, kai individas nutraukė savo kriminalinę karjerą), tačiau ir aiškinamojo (šių tyrimų pridėtinė vertė ta, kad dažniausiai bandoma ne tik aprašyti, bet ir paaiškinti, kodėl vyksta tam tikri individo delinkventinio ir nusikalstamo elgesio raidos kitimai) pobūdžio tyrimai.

Lietuvoje nėra atlikta ilgalaikių tęstinių prospektyvinių tyrimų kriminologijos srityje, tačiau galima paminėti psichologijos mokslo studijas. Kaip vienas svarbiausių paminėtinas R. Žukauskienės ir kt. tyrėjų atliktas raidos psichologijos tyrimas. Pavyzdžiui, R. Žukauskienė ir kt. tyrėjai yra atlikę vaikų ir paauglių emocinių ir elgesio sunkumų studiją. Tyrimas tęsėsi nuo 1996 m. iki 2010 m. Duomenys buvo renkami tėvų pranešimo ir pačių vaikų pranešimo apie save (angl. *self-report*) metodais.⁷³ 2004 m. buvo pristatyti pirmojo etapo, kurio metu buvo tiriami 695 7–10 metų mokiniai, rezultatai. Iš pradžių tėvai pildė vaikų elgesio sąrašą (angl. *Child Behavior Checklist*), nuo 11 metų pranešimo apie save metodu buvo tiriami patys vaikai. Tyrime buvo matuojamos nerimo ir depresijos, užsisklendimo, somatinių nusiskundimų, agresijos, delinkvencijos ir dėmesio sutelkimo problemos. Paauglių atsakymai parodė didesnę šių problemų lygį lyginant su tėvų atsakymais. Taip pat tyrimo duomenys patvirtino, kad paaugliai suteikia daugiau svarbios informacijos apie savo elgesį ir patiriamus sunkumus, kurie kartais lieka tėvų nepastebėti.⁷⁴

Atlikus tęstinius šio tyrimo matavimus 2007 m. tyrėjai analizavo, kaip tarpusavyje susiję skirtingų amžiaus grupių paauglių emociniai ir elgesio sunkumai, kaip šie sunkumai kinta per trejus metus ir kaip šios raidos tendencijos susijusios su paauglio lytimi. Tęstiniame tyrime dalyvavo 14–16 metų paaugliai (N = 317). Tyrimo metu buvo aptiktos visų trijų amžiaus grupių paauglių nerimastingumo ir depresiškumo, somatinių skundų, užsisklendimo bei agresyvaus elgesio ir delinkventinio elgesio sąsajos. Paaiškėjo, kad emociniai ir elgesio sunkumai (išskyrus užsisklendimą ir delinkventinį elgesį) bėgant laikui

⁷⁰ Plačiau žr.: Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2001; Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001.

⁷¹ Plačiau žr.: Pocius A. Asmenų, padariusių nužudymus, gyvenimo retrospektyva. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2009; Pečkaitis J. S., Pocius A., Justickis V. Žudiko socialinės dezadaptacijos raida pagrindiniais jo gyvenimo tarpsniais // Socialinių mokslų studijos, 2009, Nr. 4 (4), p. 63–83; Pečkaitis J. S., Pocius A., Justickis V. Žudikų tipologija Lietuvoje // Socialinių mokslų studijos, 2010, Nr. 2 (6), p. 313–338.

⁷² Pavyzdžiui, J. H. Laubas ir R. J. Sampsonas atliko kelis dešimtmečius trukusį ilgalaikį prospektyvinių tyrimą, kuriame tyrė 52 vyrų apytiksliai nuo 14 m. iki senatvės (61–69 metų) gyvenimo eigą, jų kriminalinio gyvenimo kelio pokyčius.

⁷³ Pranešimo apie save tyrimai – tai anoniminės gyventojų apklausos apie jų padarytus nusizengimus / nusikaltimus (plačiau žr.: Justickaja S., Gavėnaitė A. Recidyvinis nusikalstamumas: tyrimo galimybių ir perspektyvos Lietuvoje // Teisės problemos, 2009, Nr. 3 (65), p. 15–19).

⁷⁴ Žukauskienė R., Pilkauskaitė-Valickienė R., Malinauskienė O., Kratavičienė R. Evaluating Behavioral and Emotional Problems with the Child Behavior Checklist and Youth Self-Report Scales: Cross-informant and Longitudinal Associations // Medicina, 2004, Nr. 2, p. 169–177.

nesikeičia, tik jų stiprumas kinta. Nustatyta, kad vaikinai pasižymi aukštesniais delinkventinio elgesio įverčiais nei merginos.⁷⁵ Šio ilgalaikio tyrimo rezultatai pristatyti daugelyje mokslo publikacijų.⁷⁶

2008–2011 m. R. Pilkauskaitė-Valickienė ir R. Žukauskienė yra atlikusios tęstinį tyrimą aštuoniose Klaipėdos regiono mokyklose. Šio tyrimo tikslas buvo nustatyti, kaip kito vaikinių ir merginų dalyvavimas mokyklos veikloje ketverių metų laikotarpiu. Nors tyrimas nebuvo susijęs su delinkventiniu jaunuolių elgesiu, tačiau autorės dalyvavimą mokyklos veikloje tyrė iš raidos perspektyvos. Ilgalaikė analizė, taikant apklausos metodą, buvo atlikta naudojant pirmojo, antrojo, trečiojo ir ketvirtąjo matavimo (2008–2011 m.) metu surinktus duomenis. Pirmojo matavimo metu tiriamieji buvo devintoje klasėje (N = 745), vėliau pildė klausimynus antraisiais (N = 666), trečiaisiais (N = 536) ir ketvirtaisiais (N = 460) tyrimo metais būdami dešimtoje, vienuoliktoje ir dvyliktoje klasėse. Tiriamųjų, užpildžiusių anketas visų keturių matavimų metu, skaičius buvo 322 (137 vaikinai ir 185 merginos). Prieš atliekant tyrimą buvo gaunami tyrime dalyvavusių mokyklų vadovų ir tiriamųjų tėvų sutikimai. Tačiau tyrime buvo remiamasi tik jaunuolių vertinimu (autorės tai įvardijo vienu iš tyrimo ribotumų). Apie jaunuolių dalyvavimą mokyklos veikloje nemažai žinių galėtų suteikti ir tėvai bei mokytojai. Kitu šio tyrimo ribotumu autorės įvardijo tai, kad vertinant dalyvavimą mokyklos veikloje buvo įtraukta tik viena jauniausia kohorta (devintos klasės mokiniai). Pasak autorių, skirtingų kohortų įtraukimas į tokį tyrimą padėtų nustatyti, ar skirtingų kohortų tiriamųjų dalyvavimo mokyklos veikloje raidos trajektorijos yra panašios, vienodos ar unikalios. Taip pat, autorių vertinimu, būtų tikslinga į tokį tyrimą įtraukti jaunesnius paauglius ar net vaikus, kurie su tokiomis veiklomis tik pradeda susipažinti.⁷⁷

Taigi, nors Lietuvoje yra atliekama tyrimų raidos perspektyvoje, tačiau, visų pirma, jie yra siauresnio objekto, t. y. psichologiniai, pedagoginiai. Antra, raidos psichologija (ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje) daugiausia domisi vaikystės ir paauglystės laikotarpiais. Žvelgiant į ilgalaikių tyrimų raidą pasaulyje, matyti, kad iš pradžių jie formavosi psichologijos mokslų srityje kaip žmonių individualių ir amžiaus skirtumų tyrimų instrumentas. Tik vėliau šie tyrimai pradėti taikyti socialinės psichologijos, sociologijos mokslų srityse.⁷⁸ Nuo XX a. vidurio užsienio mokslininkai suprato, kad tokie tyrimai būtų vertingi ir kriminologijos srityje,⁷⁹ tačiau reikia tirti ne tik vaikystę ir paauglystę, bet ir suaugusiojo amžių. Nors delinkventinio ir nusikalstamo elgesio ištakos ir slypi vaikystėje ar paauglystėje, tačiau nusikalstamas elgesys dažnai tęsiasi ir suaugus, todėl svarbu tirti ne tik kada ir kodėl asmenys pradeda daryti pažeidimus, tačiau ir kada bei kodėl nustoja juos daryti. Toliau darbe, remiantis užsienyje atliktais tyrimais, aptariamos raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų kryptys, kurios leistų identifikuoti galimus nagrinėjimo objektus ir Lietuvos kontekste.

⁷⁵ Malinauskienė O., Žukauskienė R. Paauglių emocinių ir elgesio sunkumų sąsajos ir pokyčiai per trejus metus: amžiaus ir lyties ypatumai // *Psichologija*, 2007, Nr. 35, p. 19–31.

⁷⁶ Pavyzdžiui, žr. Rescola L. et al. Behavioral and Emotional Problems Reported by Parents of Children Ages 6 to 16 in 31 Societies // *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 2007, vol. 15, No. 3, p. 130–142; Malinauskienė O., Vosylis R., Žukauskienė R. Longitudinal Examination of Relationships between Problem Behaviors and Academic Achievement in Young Adolescents // *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2011, No. 15, p. 3415–3421.

⁷⁷ Pilkauskaitė-Valickienė R., Žukauskienė R. Dalyvavimo mokyklos veikloje raidos trajektorijos vėlyvojoje paauglystėje // *Socialinis darbas*, 2012, Nr. 11 (1), p. 197–208.

⁷⁸ Taljūnaitė M. Tęstinių (longitudinių) tyrimų galimybės pažinti kartos socialinį kelią // *Filosofija. Sociologija*, 2008, Nr. 2, p. 75–85.

⁷⁹ Užsienyje atlikti ilgalaikiai raidos ir gyvenimo raidos kriminologiniai tyrimai rodo, kad atliekant tokius tyrimus galima kompleksiskai (panaudojant psichologijos, sociologijos, biologijos ir kitų mokslų žinias) įvertinti individų delinkventinį ir nusikalstamą elgesį ir jo raidą. Pavyzdžiui, žr. D. P. Farringtono tyrimus, kuriuose pasitelkiamos psichologijos, kriminologijos, sociologijos ir kitų mokslų žinios tiriant delinkventinio ir nusikalstamo elgesio raidą gyvenimo eigoje.

V. RAIDOS IR GYVENIMO EIGOS KRIMINOLOGINIO TYRIMO PROJEKTAVIMO KRYPTYS

Ilgalaikių raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių studijų užsienyje atliekama labai daug. Šie tyrimai yra itin populiarūs Jungtinėse Amerikos Valstijose, Didžiojoje Britanijoje, Skandinavijos valstybėse, Nyderlanduose ir kt. Dar prieš pusšimtį metų atliktos pirmosios raidos ir gyvenimo eigos kriminologinės studijos⁸⁰ akademinė visuomenei suteikė žinių apie delinkventinio ir nusikalstamo elgesio raidą, nuoseklus individų gyvenimo įvykių stebėjimas leido nustatyti nusikalstamo elgesio pradžią, parodė, kokie įvykiai gali lemti jo pokyčius, o nustatyti rizikos veiksniai leido prognozuoti tikimybę pasireikšti nusikalstamam elgesiui ateityje. Šiame skyriuje, remiantis užsienyje atliktais kriminologiniais tyrimais raidos ir gyvenimo eigos perspektyvoje, pateikiami pagrindiniai šiuose tyrimuose nagrinėjami objektai ir kryptys: a) rizikos, apsauginiai veiksniai ir b) trajektorijos, perėjimai, lūžio taškai, gyvenimo įvykiai, kurios galėtų būti tyrimų pagrindu ir Lietuvoje. Atsižvelgdami į tyrimo tikslus (pavyzdžiui, ar siekiama užčiuopti delinkventinio ir nusikalstamo elgesio pradžią ir nustatyti toki elgesį lemiančius veiksniai, ar nustatyti kriminalinės karjeros raidos aspektus), vieni tyrėjai užsienyje tiria rizikos ir apsauginius veiksniai bei jų įtaką delinkventiniam ir nusikalstamam elgesiui, kiti nagrinėja gyvenimo įvykių įtaką kriminalinei asmens karjerai, dar kiti tyrėjai bando šiuos objektus susieti į visumą.

5.1. Rizikos ir apsauginiai veiksniai

Strateginis raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų tikslas – efektyvių nusikalstamo elgesio prevencinių ir intervencinių programų kūrimas. Tam reikalingos išsamios žinios apie delinkventinį ir nusikalstamą elgesį lemiančius ir nuo jo apsaugančius veiksniai. **Rizikos veiksniai** – tai veiksniai, skatinantys nusikalstamo elgesio pasireiškimą ateityje. Jie taip pat prognozuoja pakartotinių nusikaltimų tikimybę.⁸¹ Tačiau M. Shaderis atkreipia dėmesį, kad rizikos veiksniai, nors ir padidina tikimybę padaryti nusikalstamą veiksą, vis dėlto nereiškia, kad ji tikrai bus padaryta. Be to, atkreipiamas dėmesys, kad asmenys gali ir niekada nesielgti delinkventiškai ir niekada nenusikalsti, nors jiems bus būdingi keli rizikos veiksniai.⁸² Kriminologai, bandydami nustatyti, kokie veiksniai turi didžiausią įtaką nusikalstamo elgesio pasireiškimui ateityje, yra atlikę daugybę tyrimų, kuriuose aptariamas biologinių, psichologinių, paveldėtų ir socializacijos procese įgytų savybių ir delinkventinio elgesio ryšys.⁸³ Daugelis kriminologų, sociologų, psichologų ir edukologų pabrėžia socialinės aplinkos ir individo socialinių bei asmenybės savybių svarbą formuojantis nusikalstamam elgesiui. Didelis dėmesys kreipiamas asmens socializacijos procesui. Individo socializacija vyksta jam sąveikaujant su skirtingomis socialinės aplinkos sistemomis. Kokia bus sąveika ir jos rezultatai, priklausys nuo paties asmens savybių, tokių kaip interesai, charakteris, poreikiai, požiūris, vertybinės nuostatos, gyvenimo patirtis ar socialinės aplinkos sąlygos.⁸⁴

Aiškinantis rizikos nusikalsti ateityje veiksniai mokslininkai siūlo atsižvelgti į statinių ir dinaminių veiksmų sąveiką.⁸⁵ **Statiniai rizikos veiksniai** apima praityje įvykusius, su nusikalstamu elgesi

⁸⁰ Pavyzdžiui, Sh. Gluecko ir E. Glueck 1940–1965 m. atliktas tyrimas „Atskleista jaunimo delinkvencija“ (angl. *Unravelling Juvenile Delinquency*, 1950), D. J. Westo ir D. P. Farringtono 1961 m. pradėta „Kembridžo delinkventinio vystymosi ilgalaikė studija“ (angl. *The Cambridge Study in Delinquent Development*), M. E. Wolfgango, R. Figlio ir S. Thorsten 1964 m. pradėta „Filadelfijos gimimo kohortos studija“ (angl. *Philadelphia Birth Cohort Study*) ir kt.

⁸¹ Kazdin A. E., Kraemer H. C., Kessler R. C., Kupfer D. J., Offord D. R. Contributions of Risk Factor Research to Developmental Psychopathology // *Clinical Psychology Review*, 1997, vol. 17 (4), p. 375–406.

⁸² Shader M. Risk Factors for Delinquency: An Overview. U.S. Department of Justice. Office of Justice Programs. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2004.

⁸³ Raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai dažnai yra tarpdisciplininiai, kadangi yra integruojamos skirtingų mokslų žinios.

⁸⁴ Indrašienė V., Merfeldaitė O., Pivorienė J., Raudeliūnaitė R. Vaiko vidutinės priežiūros įgyvendinimas socializacijos centruose: socioedukacinis aspektas. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 28.

⁸⁵ Čėsniene I. Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys. Vilnius, 2007, p. 172.

sietinus reiškinius ir faktus, kurie padidina riziką nusikalsti ir jų neįmanoma pakeisti intervencija.⁸⁶ Pavyzdžiui, šiems veiksniams yra priskiriama kriminalinė asmens istorija⁸⁷ (pažeidėjo amžius pirmos nusikalstamos veikos metu, ankstesnių teistumų skaičius, nusikalstamų veikų pobūdis, dalyvavimų teisme skaičius iki pilnametystės ir suaugus, ginklų panaudojimas, kriminalinė šeimos istorija ir t. t.). Dar viename pirmųjų kriminologinių tyrimų raidos ir gyvenimo eigos perspektyvoje, kuriame buvo stebimi 500 10–17 metų delinkventų ir 500 10–17 metų nedelinkventų vaikų, gyvenusių Masačusetse, Sh. Glueckas ir E. Glueck parodė labai glaudų ryšį tarp amžiaus ir nusikalstamo elgesio. Didėjant amžiui, nusikalstamas elgesys mažėja. Tyrėjai taip pat pastebėjo, jog egzistuoja stiprus ryšys tarp asocialaus elgesio praecityje ir jo tęstinumo suaugus. Paprastai tik tie jaunuoliai, kurie jau ankstyvajame amžiuje elgėsi asocialiai (delinkventiškai), ir ateityje elgėsi delinkventiškai.⁸⁸

Teisės pažeidėjai, kurie anksti padarė pirmąją nusikalstamą veiką, paprastai padaro daugiau įvairių ir sunkesnio pobūdžio nusikaltimų lyginant juos su vėlai pradėjusiais savo kriminalinę karjerą.⁸⁹ Taip pat nustatyta, kad ankstyvas amžius pirmo nusikaltimo įvykdymo metu yra susijęs su pakartotinio nusikaltimo rizika.⁹⁰ Rizika didėja, jei nepilnametis jau yra atlikęs laisvės atėmimo bausmę arba pirmą kartą nusikalstamą veiką padaro būdamas labai jauno amžiaus.⁹¹ T. E. Moffitt (1993) padarė išvadą, kad pakartotini teisės pažeidimą patikimai prognozuoja vaikystėje skirta arešto bausmė,⁹² taip pat Dunedino miesto sveikatos ir raidos elgesio studijoje patvirtinta, kad labai maža nusikaltusiųjų dalis pradeda nusikalsti suaugus.⁹³ R. Loeberis ir kolegos (1993) nustatė, kad jau stebint 7 metų vaikus galima gana patikimai nustatyti, ar jie taps žiauriais nusikaltėliais ateityje.⁹⁴

Antras ne mažiau svarbus statinis veiksnys yra asocialaus tipo asmenybės sutrikimas,⁹⁵ kuris pasireiškia kitų asmenų teisių ir visuomenės taisyklių nepaisymu. Pasak L. Ustinavičiūtės (2012), įvairių mokslinių studijų rezultatai rodo, kad asocialaus tipo asmenybės sutrikimas yra tiesiogiai susijęs su nusikalstama veika, o nusikalstamo elgesio teorijos asocialias charakteristikas priskiria prie geriausiai nusikalstamą veiką prognozuojančių veiksnių.⁹⁶ Su asocialiu elgesiu siejami ir tam tikri temperamento bruožai. Pavyzdžiui J. W. White'as ir kt. (1990) nustatė, kad „sunkaus vaiko“ sindromas, pasireiškęs 3 metų vaikams, gali numatyti delinkventinį elgesį sulaukus 11 metų. Įvairios elgesio problemos, pasireiškiančios dėl vaiko temperamento, gali peraugti į rimtas elgesio problemas ir virsti asocialiu elgesiu.⁹⁷ Atkreiptinas dėmesys, kad pats asocialaus tipo asmenybės sutrikimas yra statinis rizikos veiksnys, tačiau atskiri sutrikimą apibūdinantys elementai yra dinamiški (pavyzdžiui, impulsyvumas, agresyvus elgesys ir pan.).

Taigi, nors statiniai veiksniai negali būti intervencijos objektu, tačiau jie itin svarbūs siekiant užčiuopti asocialaus ir delinkventinio elgesio pradžią bei prognozuojant tokio elgesio pasireiškimą ateityje. Lietuvoje yra atliekama tyrimų, kuriuose vertinama jau nusikalstamas veikas padariusių asmenų

⁸⁶ Ustinavičiūtė L., Laurinavičius A., Žukauskienė R., Bandzevičienė R. Kriminogeninių rizikos veiksnių palyginimas skirtingose Lietuvos teisės pažeidėjų grupėse // Socialinių mokslų studijos, 2010, Nr. 4 (8), p. 41.

⁸⁷ Tyrimais patvirtinta, kad kriminalinė istorija yra vienas iš geriausių būsimojo teistumo prognostinių rodiklių (plačiau žr.: Ang R. P., Huan V. S. Predictors of Recidivism for Adolescent Offenders in a Singapore Sample // Criminal Justice and Behaviour, 2008, vol. 35 (7), p. 902).

⁸⁸ Glueck S., Glueck E. Unraveling Juvenile Delinquency. New York: Oxford University Press, 1950.

⁸⁹ Ustinavičiūtė L. Lietuvos teisės pažeidėjų rizikos veiksnių, susijusių su pakartotiniu nusikalstamumu, analizė. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, psichologija (06S). Vilnius, 2012.

⁹⁰ Andrews D. A., Bonta J. The Psychology of Criminal Conduct. 5th edition. NJ: Matthew Bender & Company, 2010.

⁹¹ Čėsnienė I. Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys. Vilnius, 2007, p. 173.

⁹² Moffitt T. E. Adolescence-limited and Life-course Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy // Psychological Review, 1993, vol. 100, p. 674–701.

⁹³ Moffitt T. E., Caspi A., Rutter M., Silva P. A. Sex Differences in Antisocial Behaviour Conduct Disorder, Delinquency, and Violence in the Dunedin Longitudinal Study. United Kingdom: Cambridge University Press, 2001, p. 86–88; 214.

⁹⁴ Loeber R., Wung P., Keenan K., Giroux B., Stouthamer-Loeber M., Van Kammen W. B., Maughan B. Developmental Pathways in Disruptive Child Behavior // Developmental Psychopathology, 1993, vol. 5, p. 103–133.

⁹⁵ Remiantis diagnostinio statistinio vadovo DSM-IV kriterijais asocialia asmenybe laikomas asmuo, kuris atitinka ne mažiau nei tris kriterijus: nesugebėjimas laikytis socialinių normų pagal elgesio teisėtumą; apgaulinėjimas; impulsyvumas, nesugebėjimas planuoti ateities; irzlumas, agresyvumas; beatodairiškas nesirūpinimas savo ir kitų saugumu; nuolatinis neatsakingumas; užuojautos stoka.

⁹⁶ Ustinavičiūtė L. Lietuvos teisės pažeidėjų rizikos veiksnių, susijusių su pakartotiniu nusikalstamumu, analizė. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, psichologija (06S). Vilnius, 2012.

⁹⁷ Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006, p. 228.

rizika pakartotinai nusikalsti,⁹⁸ tačiau, kaip pastebi psichologai, delinkventinio ir nusikalstamo elgesio užuomazgos slypi jau nuo pat ankstyvo amžiaus. Pradedant stebėti vaikų elgsenos raidą jau nuo ankstyvo amžiaus ir Lietuvoje, galima būtų ne tik sužinoti kriminalinės karjeros raidą, bet ir išryškinti veiksnius, lemiančius šią raidą. Tiriant asocialaus tipo asmenybes galima būtų išsiaiškinti, kokia šios populiacijos dalis pasižymi kriminaline trajektorija Lietuvoje.

Kita veiksnių grupė – **dinaminiai rizikos veiksniai**. Tai veiksniai, kuriuos galima keisti (pavyzdžiui, gyvenimo sąlygos), todėl jie gali būti korekcinųjų ir intervencinių programų taikiny. Dažniausiai tai nepastovūs ir trumpalaikiai išorinės aplinkos įvykiai ir teisės pažeidėjo reakcijos. Šie veiksniai daugiausia apibūdina teisės pažeidėjo elgesio ar psichologinius ypatumus (pavyzdžiui, nuostatos, psichinė būseną, socialinės ar situacinės aplinkybės, santykiai su aplinkiniais, gyvenimo sąlygos), kurie didina pakartotinio nusikalstamumo riziką.⁹⁹ Pagal Sh. Casey (2011), I. Čėsniene (2007) ir kt. tyrėjus, dinaminis rizikos veiksnys galima suskirstyti į penkias grupes: 1) individo; 2) šeimos; 3) mokyklos; 4) bendraamžių; 5) bendruomenės.¹⁰⁰

Individo rizikos grupės veiksniams priskiriamos asmenybės ir elgesio charakteristikos.¹⁰¹ Remiantis R. E. Tremblay ir D. LeMarquando atliktu tyrimu, agresija – tai socialinio elgesio rizikos veiksnys, kuris geriausiai numato delinkventinio elgesio pasireiškimą iki 13 metų.¹⁰² Jeigu su anksti pasireiškusia vaiko agresija yra dirbama ir vaikai mokomi alternatyvaus elgesio, tikimybė pasireikšti agresyviai, smurtiniam elgesiui ateityje mažėja, o neišmokusiems valdyti agresyvaus elgesio vaikams ši tikimybė didėja.¹⁰³ J. D. Hawkinsas ir kt. (1998), tirdami individualių asmens savybių ir ateityje pasireiškiančio smurtinio elgesio ryšį, nustatė, kad smurtiniam elgesiui turi įtakos tokios savybės kaip hiperaktyvumas, dėmesio koncentravimo sunkumai, impulsyvumas ir polinkis rizikuoti. Pasak tyrėjų, šias savybes turintiems berniukams didėja smurtinio elgesio tikimybė ateityje.¹⁰⁴ Kita vertus, T. Moffitt ir kt. Dunedino miesto studijoje tirdami asocialų elgesį išskirtinių, skirtingoms lytims būdingų rizikos faktorių, neaptiko. Tokie veiksniai kaip nepalanki šeimyninė padėtis, žemas intelektas, sunkus charakteris bei hiperaktyvumas gali turėti įtakos tiek moterims, tiek vyrams. Tačiau tyrėjai pastebėjo kitus įdomius lyties ir asocialaus elgesio aspektus. Vyrai ir moterys asocialiu elgesiu pasižymi santykiu 10:1. Ieškodami panašumų tarp vyrų ir moterų asocialaus elgesio atskleidė, jog vyrų ir moterų elgesys supanašėja vidurinėsios paauglystės metais, kai jiems būna apytiksliai 15 metų. Šiuo amžiaus periodu, pasak T. Moffitt ir kt., tikimybė, jog tiek vaikinams, tiek merginoms gali išsivystyti elgesio sutrikimų, yra visiškai vienoda. T. Moffitt ir kt. savo studijoje atskleidė, kad lyginant vyrų ir moterų nusikalstamo elgesio pradžią paaiškėjo, jog ji skiriasi apytiksliai šešiais mėnesiais.¹⁰⁵

⁹⁸ Pavyzdžiui, žr. Čėsniene I., Bandzevičienė R. Jaunuolių pakartotinio nusikalstamo elgesio prognozė: galimybės ir problemos // Socialinis darbas, 2009, Nr. 8 (1), p. 92–102.

⁹⁹ Zamble E., Quinsey V. L. The Criminal Recidivism Process. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, p. 5–6; Ustinavičiūtė L., Laurinavičius A., Žukauskienė R., Bandzevičienė R. Kriminogeninių rizikos veiksnių palyginimas skirtingose Lietuvos teisės pažeidėjų grupėse // Socialinių mokslų studijos, 2010, Nr. 4 (8), p. 41.

¹⁰⁰ Dinaminis rizikos veiksnys galima grupuoti ir kitaip, pavyzdžiui, į asmeninius, socialinius ir ekonominius (plg. Conroy, Murrie, 2007; Duffy, Wong, 2003; Simourd, Hoge, 2000).

¹⁰¹ Asmenybės ir elgesio charakteristikos, turinčios įtakos nusikalstamam elgesiui, plačiausiai tyrinėtos psichologijos mokslo atstovų. Psichologiniuose tyrimuose stengiamasi išsiaiškinti, kiek nusikalstamas elgesys priklauso nuo paties individo tam tikrų charakteristikų: temperamento, intelekto, agresijos ir pan. (plačiau žr.: Loeber R., Hay D. Key Issues in the Development of Aggression and Violence From Childhood to Early Adulthood // Annual Reviews Psychology, 1997, vol. 48, p. 341–412; Moffitt T. E., Lynam D., Silva P. A. Neuropsychological Tests Predict Persistent Male Delinquency // Criminology, 1994, vol. 32 (2), p. 101–124; Seguin J. R., Pihl R. O., Harden P. W., Tremblay R. E., Boulerice B. Cognitive and Neuropsychological Characteristics of Psychically Aggressive Boys // Journal of Abnormal Psychology, 1995, vol. 104 (4), p. 614–624).

¹⁰² Tremblay R. E., LeMarquand D. Individual Risk and Protective Factors // Loeber R., Farrington D. P. (eds.) Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2001, p. 141.

¹⁰³ Tremblay R. E., Nagin D. S., Séguin J. R., Zoccolillo M., Zelazo P. D., Boivin M., Pérusse D., Japel Ch. Physical Aggression during Early Childhood: Trajectories and Predictors // Pediatrics, 2004, vol. 114, No. 1.

¹⁰⁴ Hawkins J. D., Herrenkohl T. L., Farrington D. P., Brewer D., Catalano R. F., Harachi T. W. A Review of Predictors of Youth Violence // Loeber R., Farrington D. P. (eds.) Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1998, p. 112–113. Šiuos gautus rezultatus patvirtina ir kitų mokslininkų atlikti tyrimai. Pavyzdžiui, žr., Borum R. Assessing Violence Risk among Youth // Journal of Clinical Psychology, 2000, vol. 56 (10), p. 1263–1288; Borum R., Bertel P., Forth A. Structured Assessment of Violence Risk in Youth // Grisso T., Vincent G., Seagrave D. (eds.) Mental Health Screening and Assessment in Juvenile Justice. New York: The Guilford Press, 2005; Loeber R., Hay D. Key Issues in the Development of Aggression and Violence From Childhood to Early Adulthood // Annual Reviews Psychology, 1997, vol. 48, p. 341–412.

¹⁰⁵ Moffitt T. E., Caspi A., Rutter M., Silva P. A. Sex Differences in Antisocial Behaviour Conduct Disorder, Delinquency, and Violence in the Dunedin Longitudinal Study. United Kingdom: Cambridge University Press, 2001, p. 86–88; 214; Soothill K., Fitzpatrick C., Brian F. The Great Debate: Competing Theoretical Approaches and Methodological Issues, In Understanding Criminal Careers. Devon: Willan Publishing, 2009, p. 47–52.

Kaip matoma kituose individo rizikos veiksniais nagrinėjančiuose tyrimuose, egzistuoja ryšys tarp asocialių nuostatų bei nusikalstamo elgesio. Jei žmogus asocialų elgesį apibūdina kaip tinkamą, gerą ar pateisinamą, o ne kaip blogą ir nepageidaujamą, didėja tikimybė, kad jis elgsis asocialiai.¹⁰⁶ Psichoaktyvių medžiagų vartojimas taip pat svarbus nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos veiksnys. Nustatyta, kad šis veiksnys turi didesnę reikšmę, jei nepilnametis ankstesnes nusikalstamas veikas padarė būdamas apsvaigęs nuo psichoaktyvių medžiagų (alkoholio, narkotinių medžiagų).¹⁰⁷ R. Hayward ir C. Sharp (2005) nustatė, jog 70 proc. 10–16 metų nepilnamečių, kurie per pastaruosius 12 mėnesių buvo padarę nusikalstamą veiką, per paskutinius metus buvo vartoję narkotinių medžiagų ir 66 proc. bent kartą per mėnesį buvo apsvaigę nuo alkoholio.¹⁰⁸

Lietuvoje psichologai (pavyzdžiui, R. Žukauskienė, G. Valickas ir kt.) skiria nemažai dėmesio asocialaus, agresyvaus elgesio tyrimams, atliekama nemažai psichoaktyvių medžiagų vartojimo tarp paauglių tyrimų (pavyzdžiui, ISRD¹⁰⁹), tačiau mažiau dėmesio skiriama asocialaus ir kriminalinio elgesio bei lyties aspektams. Nors oficialioje statistikoje Lietuvoje įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamą veiką moterų ir merginų dalis yra nedidelė, apytiksliai 10 proc. visų įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas asmenų,¹¹⁰ tačiau, pavyzdžiui, 2006 m. vykdytos moksleivių apklausos Lietuvoje (pagal tarptautinio tyrimo (ISRD) metodiką) rezultatai parodė, kad atotrūkis tarp vaikinių ir merginų padariusių nusikalstamą veiką, nėra toks didelis, koks gali atrodyti žvelgiant į oficialiosios statistikos duomenis.¹¹¹ Kaip matyti ir iš užsienio pavyzdžių, raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai atskleidžia daug įdomių rezultatų, susijusių su kriminaline trajektorija ir lytimi. Lietuvoje taip pat galėtų būti plėtojama ši tyrimo sritis, aiškinantis vyrų ir moterų delinkventinio ir nusikalstamo elgesio pradžią, kriminalinių trajektorijų skirtumus.

Šeimos rizikos veiksnių grupėje svarbiausiais veiksniais yra skiriami netinkamas auklėjimas ar tėvystės igūdžių trūkumas, pavyzdžiui, nepakankama vaikų priežiūra, pernelyg didelė ar maža vaiko kontrolė, tėvų keliami nepagrįsti lūkesčiai vaiko atžvilgiu, blogas elgesys su vaikais, konfliktiški, smurtiniai tėvų tarpusavio bei tėvų ir vaikų santykiai šeimoje, nesutarimai šeimoje, asocialus tėvų (globėjų) elgesys, jų agresija vaikų atžvilgiu, skurdūs emociniai ryšiai su tėvais, išsiskyrimas su tėvais (globėjais), šeimos dydis ir asocialus tėvų elgesys.¹¹² Vaiko nepriežiūra mokslinėje literatūroje yra skiriama prie itin svarbių veiksnių, lemiančių nusikalstamo elgesio recidyvą. M. J. Ackermanas nurodo, kad vaikų nepriežiūra padidina delinkventinio ir kriminalinio elgesio tikimybę net 40 proc.¹¹³ Pabrėžiama, kad ne tik tėvų (globėjų) asocialus, nusikalstamas elgesys didina vaikų riziką nusikalsti, bet

¹⁰⁶ Čėsniėnė I. Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys. Vilnius, 2007, p. 173.

¹⁰⁷ Borum R. Assessing Violence Risk among Youth // Journal of Clinical Psychology, 2000, vol. 56 (10), p. 263–1288; Čėsniėnė I. Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys. Vilnius, 2007.

¹⁰⁸ Hayward R., Sharp C. Young People, Crime and Antisocial Behaviour: Findings from the 2003 Crime and Justice Survey. Home Office Research Findings 245. London: Home Office, 2005.

¹⁰⁹ ISRD tyrimai – tai pagal tarptautinio tyrimo metodiką atliekamos moksleivių delinkventinio elgesio, nuostatų ir viktimizacijos apklausos.

¹¹⁰ 2013 m. moterų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, skaičius buvo 3 449, vyrų – 27 273; 2012 m. 3 169 moterys, 25 867 vyrai. Tarp nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, 2013 m. buvo 247 merginos, 2 204 vaikinai, 2012 m. – 266 merginos, 2 165 vaikinai (Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Duomenys apie asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvoje (Forma_30-SAV); Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių nusikalstamumą Lietuvoje (Forma_30N-SAV).

¹¹¹ Plačiau žr.: Justickaja S., Kalpokas V., Ūselė L. 13–15 metų amžiaus moksleivių delinkventinis elgesys ir viktimizacija Lietuvoje // Teisės problemos, 2008, Nr. 4 (62), p. 67–108 (Klaidos ištaisymas: Teisės problemos, 2009, Nr. 1 (63), p. 123).

¹¹² Shader M. Risk Factors for Delinquency: An Overview. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2004; Borum R. Assessing Violence Risk among Youth // Journal of Clinical Psychology, 2000, vol. 56 (10), p. 1263–1288; Hawkins D. J., Herrenkohl T. I., Farrington D. P., Brewer D., Catalano R. F., Harachi T. W., Cothran L. Predictors of Youth Violence. Juvenile Justice Bulletin, 2000, p. 1–12; Heilbrun K., Brock W., Waite D., Lanier A., Schmid M., Witte G., Kenney M., Westendorf M., Buinavert L., Shumate M. Risk Factors for Juvenile Criminal Recidivism. The Postrelease Community Adjustment of Juvenile Offenders // Criminal Justice and Behavior, 2000, vol. 27, p. 275–291; Millie A. Anti-social Behaviour. New York: Oper University Press, 2009, p. 53–80.

¹¹³ Ackerman M. J. Essentials of Forensic Psychological Assessment. New York: John Wiley & Sons, 1999.

tam įtakos turi kitų giminaičių ar artimųjų nusikalstamas elgesys.¹¹⁴ S. Besemer ir kt. (2013), tyre nusikalstamo elgesio perdavimą iš kartos į kartą, nustatė, kad tėvų teistumas padidina vaikų nusikalstamo elgesio riziką.¹¹⁵ Kituose tyrimuose S. Besemer (2014) analizavo, ar nusikalstamas vaikų elgesys priklauso nuo padarytų tėvų nusikalstamų veikų skaičiaus ir kriminalinio elgesio pradžios. Tyrimo rezultatai parodė, kad tėvų nusikalstamų veikų skaičius statistiškai reikšmingai susijęs su vaikų nusikaltimų skaičiumi. Be to, vaikai, kurių tėvai buvo teisti iki jų gimimo, buvo dažniau teisti, nei tie vaikai, kurių tėvai niekada nebuvo nusikalte. Taip pat pastebėta, kad vaikai, kurių tėvai buvo teisti po jų gimimo, dažniau buvo teisiami, nei tie vaikai, kurių tėvai buvo teisti tik iki vaiko gimimo.¹¹⁶ D. Theobald ir kiti mokslininkai (2013) nustatė tiesioginį ryšį tarp išsiskyrusių šeimų ir vaikų smurtinio bei nusikalstamo elgesio.¹¹⁷ Analizuojant šeimos rizikos veiksnius Lietuvoje, kaip apie vieną galimą rizikos veiksnį galima būtų kalbėti apie atotolio šeimų problematiką ir tirti, kiek tėvų ir vaikų išsiskyrimas gali lemti delinkventinio ir nusikalstamo elgesio užuomazgas ir raidą Lietuvos kontekste.¹¹⁸ Nors M. Giedraitytės ir R. Bieliauskaitės atliktas tyrimas parodė, kad vaikų, kurių vienas tėvų arba abu tėvai yra išvykę iš Lietuvos, psichosocialinis prisitaikymas, išreikštas elgesio ir emocijų sunkumais, nuo reprezentacinės imties vaikų prisitaikymo statistiškai reikšmingai nesiskiria,¹¹⁹ atotolio šeimų problematiką reikėtų tirti ilgalaikėje perspektyvoje.

Mokyklos veiksmų grupei priskiriamas mokyklos nelankymas ir prasti pasiekimai. Akademinės nesėkmės (prasti mokymosi rezultatai, pašalinimas iš mokyklos, kurso kartojimas) yra susijusios su didesne smurto ir nusikaltimų rizika ateityje, ypač tarp merginų.¹²⁰ Remiantis Y. Henteleff (1999) atliktu tyrimu, net 75 proc. jaunų nusikaltimus padariusių ir atliekančių bausmę pataisos įstaigose asmenų turėjo mokymosi problemų.¹²¹ R. B. Felsono ir J. Staffo (2006) teigimu, ryšys tarp žemų akademinų pasiekimų ir delinkvencijos nėra priežastinis. Autoriai pastebi, kad yra ryšys tarp pamokų nelankymo, žemų akademinų pasiekimų ir nusikalstamo elgesio, tačiau tiesioginio ryšio negalima nustatyti.¹²² I. Česnienė atkreipia dėmesį, kad mokyklos nelankymo veiksnys, kalbant apie nepilnamečio riziką nusikalsti, yra labai dinamiškas ir norint įvertinti jo svarbą reikia atsižvelgti į nepilnamečio norą (motyvaciją) mokytis.¹²³ Mažai tikėtina, kad nesėkmės mokykloje yra tiesioginė asocialaus elgesio pasekmė. Akademinės nesėkmės greičiau skatina atsirasti įvairių elgesio nukrypimų. Pavyzdžiui, nenoras mokytis gali būti susijęs su neigiama patirtimi mokykloje, kai vaikai yra neigiamai vertinami, dažnai atsiranda įtampa, dėl kurios jie įsivelia į konfliktus su mokytojais ir pan.¹²⁴

Kalbant apie **bendraamžių** veiksmų grupę pabrėžiama, kad tėvų įtaka vaikų elgesiui mažėja jiems augant, tuo metu didėja bendraamžių įtaka. Blogas elgesys gali būti paskatintas bendraamžių grupės, ypač tais atvejais, kai atsiranda naujų galimybių.¹²⁵ Nepilnamečių bendravimas su delinkventiniais bendraamžiais, jų pritarimas nusikalstamai veiklai, spaudimas įsitraukti į delinkventinį elgesį,

¹¹⁴ Myner J., Santman J., Gappelletty G. G., Permuter B. F. Variables Related to Recidivism Among Juvenile Offenders // International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 1998, vol. 42, p. 65–80.

¹¹⁵ Besemer S., Farrington D. P., Bijleveld C. C. J. H. Official Bias in Intergenerational Transmission of Criminal Behaviour // British Journal of Criminology, 2013, vol. 53, p. 438–455.

¹¹⁶ Besemer S. The Impact of Timing and Frequency of Parental Criminal Behaviour and Risk Factors on Offspring Offending // Psychology, Crime and Law, 2014, vol. 20, p. 78–99.

¹¹⁷ Theobald D., Farrington D. P., Piquero A. R. Childhood Broken Homes and Adult Violence: An Analysis of Moderators and Mediators // Journal of Criminal Justice, 2013, vol. 41, p. 44–52.

¹¹⁸ Apie atotolio šeimas plačiau žr., pavyzdžiui, Juozeliūnienė I., Leonavičiūtė Ž. Atotolio šeima daugiavietiško požiūriu // Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2009, Nr. 1 (24), p. 81–98; Giedraitytė M., Bieliauskaitė R. Vaikų, kurių tėvai išvykę iš Lietuvos, elgesio ir emocijų sunkumai: palyginimas su Lietuvos reprezentacinės imties duomenimis // Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris, 2010, Nr. 7, p. 9–28.

¹¹⁹ Giedraitytė M., Bieliauskaitė R. Vaikų, kurių tėvai išvykę iš Lietuvos, elgesio ir emocijų sunkumai: palyginimas su Lietuvos reprezentacinės imties duomenimis // Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris, 2010, Nr. 7, p. 9.

¹²⁰ Farrington D. P. Development of Offending and Antisocial Behaviour from Childhood: Key findings from Cambridge Study in Delinquent Development // Journal of Child Psychology and Psychiatry, 1995, vol. 36, p. 929–964.

¹²¹ Henteleff Y. The Learning Disabled Child-at-Risk: Why youth Service Systems Have so Badly Failed Them, 1999. Cit. iš Česnienė I. Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys. Vilnius, 2007.

¹²² Millie A. Anti-social Behaviour. New York: Open University Press, 2009, p. 53–80.

¹²³ Česnienė I. Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys. Vilnius, 2007, p. 174.

¹²⁴ Česnienė I., Bandzevičiūnė R. Jaunuolių pakartotinio nusikalstamo elgesio prognozė: galimybės ir problemos // Socialinis darbas, 2009, Nr. 8 (1), p. 92–102.

¹²⁵ Burney E. Making People Behave: Anti-social Behaviour, Politics and Policy. Cullomton: Willan Publishing, 2005.

prisirišimas ir lojalumas grupei didina nusikalstamo elgesio tikimybę,¹²⁶ ypač 12–14 metų paaugliams.¹²⁷ Nustatyta, kad pakartotinai nusikalstantys paaugliai dažnai artimai bendrauja su kriminalinių patyrimą turinčiais bendraamžiais ar vyresniais asmenimis.¹²⁸ Rizika pakartotinai nusikalsti gerokai išauga, jei nepilnametis priklauso nusikalstamai grupei¹²⁹ ir/ar vaikai mažai bendrauja su savo tėvais.¹³⁰ Delinkventai mokykloje neretai būna atstumti, todėl asocialūs bendraamžiai ar jų grupės tampa pagrindine aplinka, kurioje jie gali patenkinti daugelį svarbių poreikių (pripažinimo, naujų išpūdžių, savęs įtvirtinimo, priklausomybės ir pan.). Jų nepatenkinus išgyvenamas nepasitenkinimas ir nuolatinė įtampa.¹³¹

Lietuvoje I. Kunigyte-Arlauskienė ir V. Gegužytė (2009) atliko tyrimą, kuriame aiškinosi, ar laisvės atėmimo bausmę atliekantys nepilnamečiai turėjo mokymosi sunkumų, jų mokyklos nelankymo priežastis ir bendraamžių ratą.¹³² Tyrimo rezultatai parodė, kad nepilnamečiai turėjo mokymosi problemų, nelankydavo mokyklos, o didžioji dalis bendraamžių buvo jau kriminalinę patirtį turintys asmenys. Tokius tyrimus Lietuvoje galima būtų tęsti ir įtraukti daugiau aspektų, t. y. tirti ne tik mokymosi sunkumus, bet ir santykius su mokytojais ir mokyklos administracija, aiškintis mokytojų nuomones šių nepilnamečių atžvilgiu ir pan. Žinant, jog mokymosi sunkumai gali būti mokyklos nelankymo priežastimi ir paskatinti nusikalstamą elgesį, svarbu kryptingai su tokiais vaikais pradėti dirbti kuo anksčiau. Tyrimai, atlikti raidos perspektyvoje, leistų užčiuopti nusikalstamo elgesio pradžią, paskatintą bendraamžių ir įvairių mokyklos veiksmų.

Bendruomenės veiksmų grupėje svarbiausias veiksnys yra bendruomenės dezorganizacija. Tikimybė pakartotinai nusikalsti didėja, jei nepilnametis gyvena aplinkoje, kurioje nuolat susiduriama su nusikalstama veikla, kur lengvai prieinamos ir vartojamos narkotinės medžiagos.¹³³ Lietuvoje yra atliekami bendruomenės vaidmens nusikalstamumo prevencijoje tyrimai (pavyzdžiui, S. Nikarto, 2012¹³⁴), policijos iniciatyva kuriamos saugios kaimynystės bendruomenės. Lietuvoje galima būtų skirti daugiau dėmesio dezorganizuotose bendruomenėse gyvenančių vaikų elgesio raidos tyrimams.

Literatūroje išskiriami ir apsauginiai veiksniai, mažinantys riziką nusikalsti. Jie nėra taip plačiai tiriama ir aprašomi kaip rizikos veiksniai, tačiau yra ne mažiau svarbūs siekiant išsiaiškinti, kaip ir kodėl keičiasi asmens kriminalinė veikla gyvenimo eigoje.¹³⁵ Remiantis atliktų tyrimų duomenimis, apsauginiai veiksniai gali: 1) užkirsti kelią rizikos veiksmų atsiradimui; 2) sąveikaudami su rizikos veiksniais, sumažinti jų neigiamą įtaką; 3) nutraukti tarpinę grandinę tarp rizikos veiksmų, vedančių prie neigiamo elgesio.¹³⁶ Apsauginių veiksmų studijos ir analizė yra esminis žingsnis kuriant efektyvias delinkventinio elgesio mažinimo programas.¹³⁷ Kuo daugiau apsauginių veiksmų, tuo didesnė prosocialaus elgesio¹³⁸

¹²⁶ McCord J., Widom C. S., Crowell N. A. (eds.) *Juvenile Crime, Juvenile Justice. Panel on Juvenile Crime: Prevention, Treatment, and Control*. Washington, DC: National Academy Press, 2001; Farrington D. P. *Development of Offending and Antisocial Behaviour from Childhood: Key findings from Cambridge Study in Delinquent Development // Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1995, vol. 36, p. 929–964.

¹²⁷ Lipsey M. W., Derzon J. H. *Predictors of Violent or Serious Delinquency in Adolescence and Early Adulthood: A Synthesis of Longitudinal Research // Loeber R., Farrington D. P. (eds.) Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1998, p. 86–105.

¹²⁸ Čėsniėnė I. *Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Metodinis leidinys. Vilnius, 2007, p. 175.

¹²⁹ Borum R. *Assessing Violence Risk among Youth // Journal of Clinical Psychology*, 2000, vol. 56 (10), p. 1263–1288.

¹³⁰ Steinberg L. *Single Parents, Stepparents, and the Susceptibility of Adolescents to Antisocial Peer Pressure // Child Development*, 1987, vol. 58 (1), p. 269–275.

¹³¹ Valickas G. *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.

¹³² Kunigyte-Arlauskienė I., Gegužytė V. *Nepilnamečių socializacijos problemos pataisos įstaigose // Socialinis darbas*, 2009, Nr. 8 (1), p. 58–70.

¹³³ Čėsniėnė I. *Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Metodinis leidinys. Vilnius, 2007, p. 175; McCord J., Widom C. S., Crowell N. A. (eds.) *Juvenile Crime, Juvenile Justice. Panel on Juvenile Crime: Prevention, Treatment, and Control*. Washington, DC: National Academy Press, 2001.

¹³⁴ Plačiau žr.: Nikartas S. *Bendruomenių dalyvavimas nusikalstamumo prevencijoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2012.

¹³⁵ Daugelis apsauginių veiksmų identifikuoti ilgalaikiuose tyrimuose.

¹³⁶ Casey S. *Understanding Young Offenders: Developmental Criminology // The Open Criminology Journal*, 2011, vol. (4), p. 13–22.

¹³⁷ Reilly J. *Risk and Protective Factors of Delinquency: Perspectives from Professionals Working with Youth*. Master of Social Work Clinical Research Papers. St. Catherine University, Paper 76, 2012.

¹³⁸ Prosocialus elgesys – tai bet kokie kitų gerovei skirti veiksmai: pagalba, altruizmas, empatija ir kt.

tikimybė. Apsauginiai veiksniai gali apsaugoti vaiką nuo delinkventinio elgesio net jeigu jis bus veikiamas kelių rizikos veiksnių.¹³⁹ Visus apsauginius veiksnius kaip rizikos veiksnius galima taip pat suskirstyti į 5 grupes: šeimos, individo, bendruomenės, bendraamžių ir mokyklos. Kaip buvo aptarta anksčiau, Lietuvoje yra atliekama rizikos ir apsauginių veiksnių tyrimų, bet jie dažniausiai apima vėlesnio amžiaus nepilnamečių tyrimus. Didesnis dėmesys turėtų būtų skiriamas tyrimams, kuriuose būtų stebimi vaikai nuo ankstyvo amžiaus, ir reikėtų atkreipti dėmesį į tokius aspektus kaip lytis, atotolio šeimų problematika ir kt.

Aptarti rizikos ir apsauginiai veiksniai – tai tik galimos tyrimų kryptys, rodančios kelią, nuo ko mokslininkai Lietuvoje galėtų pradėti raidos ir gyvenimo eigos kriminologinius tyrimus. Rizikos ir apsauginių veiksnių tyrimai yra svarbūs kuriant efektyvias programas, užkertančias kelią įsitraukimui į delinkventinį ir nusikalstamą elgesį ir šio elgesio pakartotinumui. Taip pat svarbu pabrėžti, kad intervencinės programos turėtų būti atitinkamai derinamos priklausomai nuo rizikos veiksnių pobūdžio (pavyzdžiui, esant agresyviai elgesiui turėtų būti taikomos kognityvinės elgesio keitimo programos, o jaunuoliui, gyvenančiam dezorganizuotoje bendruomenėje, galbūt užtektų gyvenamųjų sąlygų keitimo), rizikos veiksnių gausos (skaičiaus) ar pakartotinio nusikalstamumo rizikos lygio (aukšta / žema rizika nusikalsti).

5.2. Trajektorijos, perėjimai, lūžio taškai ir gyvenimo įvykiai

Kita raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų kryptis – įvairių gyvenimo įvykių įtaka nusikalstamam elgesiui. Gyvenimo eigos kriminologiniuose tyrimuose remiamasi idėja, kad nusikalstamas elgesys yra nulemtas tam tikrų įvykių, įvykstančių asmens gyvenime. Sociologai, psichologai, antropologai, demografai ir kitų sričių mokslininkai per 40 metų nuo gyvenimo eigos tyrimų atsiradimo pabandė susisteminti esminius individo gyvenime vykstančius pokyčius išskirdami juos į keturias pagrindines kategorijas (trajektorijas, perėjimus, lūžio taškus ir gyvenimo įvykius), kurios bus aptartos šiame poskyryje.¹⁴⁰ Nuoseklus gyvenime vykstančių pokyčių stebėjimas leidžia užčiuopti nusikalstamo elgesio pradžią, parodo, kokie įvykiai nulemia nepageidaujamo elgesio pokyčius ir atspindi jo raidą.¹⁴¹

Trajektorija (angl. *trajectory*) – tai ilgalaikis pokyčių ir stabilumo modelis, kuris paprastai apima daugybę perėjimų. Trajektorijos apima platesnį gyvenimo eigos vaizdą, pavyzdžiui, santuoka yra perėjimas, tačiau tai toks perėjimas, kuris veda link ilgesnio santuokinio gyvenimo kelio, kuris turės stabilumo, tačiau tikėtina, kad įtrauks ir kitų perėjimų pakeliui. Perėjimai visuomet įsiterpia į trajektorijas. Trajektorija nebūtinai gali eiti tiesia linija, bet gali turėti tam tikrą krypties tęstinumą, pvz., asocialaus elgesio trajektorija. Kadangi asmens gyvenimas apima daugelį sferų, jis gali susidėti iš daugelio persikertančių trajektorijų, pavyzdžiui, išsilavinimo, šeimos, sveikatos, darbo, kriminalinės trajektorijos ir kt.¹⁴² Asocialaus elgesio trajektorijos gali būti įvairiai grupuojamos ir skirstomos. Pavyzdžiui, R. Loeberis aprašo tris asocialaus elgesio trajektorijas. Pirmą trajektoriją yra įvardijama kaip **agresyvaus elgesio trajektorija**, kai agresyvus elgesys pasireiškia vaikystėje (būdingas agresyvus ir užslėptas probleminis elgesys, elgesio problemų užuomazgos pasireiškusios ikimokykliniame amžiuje,

¹³⁹ Reilly J. Risk and Protective Factors of Delinquency: Perspectives from Professionals Working with Youth. Master of Social Work Clinical Research Papers. St. Catherine University, Paper 76, 2012.

¹⁴⁰ Hutchinson E. D. A Life Course Perspective // Hutchinson E. D. and contributing authors. Dimensions of Human Behavior – The Changing Life Course. London: Sage Publications, 2007, p. 21.

¹⁴¹ Nuosekliam gyvenimo įvykių fiksavimui galima panaudoti gyvenimo įvykių kalendorių. Gyvenimo įvykių kalendoriuje gali būti renkama informacija apie gyvenamąją vietą (pavyzdžiui, miestas, kaimas), amžių, išsilavinimą, šeiminių statusą, vaikų turėjimą, užimtumą (pavyzdžiui, darbą, mokymąsi), sutuoktinio / partnerio užimtumą, šeimos narių netektis (pavyzdžiui, tėvų mirtis), kriminalinę patirtį (pavyzdžiui, areštų, teistumų skaičių; nusikalstamų veikų pobūdį), priklausomybes nuo alkoholio / narkotinių medžiagų. Šis tyrimo metodas padėtų sužinoti, kada prasidėjo kriminalinė karjera, kokias nusikalstamas veikas tiriamieji darė, kiek asmenų nusikalto pakartotinai ir kt. ir susieti kriminalinės karjeros trajektoriją su socialiniais-demografiniais duomenimis, individų gyvenime vykstančiais pokyčiais (vaikų gimimu, skrybomis ar pan.). Plačiau žr.: Laub J. H., Sampson R. J. Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.

¹⁴² Hutchinson E. D. A Life Course Perspective // Hutchinson E. D. and contributing authors. Dimensions of Human Behavior – The Changing Life Course. London: Sage Publications, 2007, p. 22, 24.

hiperaktyvumas, impulsyvumas ir dėmesio problemos, mokymosi problemos, prasti socialiniai įgūdžiai, nesutarimai su suaugusiais ir bendraamžiais, nuolat atsirandančios naujos problemos, problemų nemažėjimas). Tokiam elgesiui įsitvirtinus, kai kurie vaikai ateityje tampa žiauriais nusikaltėliais. Antrą trajektoriją R. Loeberis apibūdina kaip *neagresyvaus asocialaus elgesio trajektoriją*. Šios grupės asmenų elgesio problemos prasideda vidurinėje vaikystėje arba paauglystėje, tačiau daugelis elgesio problemų yra neagresyvaus pobūdžio. Taip pat asmenims būdingi geri socialiniai įgūdžiai, ryšiai su delinkventiškai besielgiančiais bendraamžiais, silpnai išreikštas hiperaktyvumas, impulsyvumas ir dėmesio problemos, turimų problemų mažėjimas. Trečiajai trajektorijai priskiriami *svaiginamųjų medžiagų vartotojai*.¹⁴³

Taip pat pastebėtina, kad teisės pažeidėjai, priklausantys kriminalinei trajektorijai, tarpusavyje skiriasi asocialaus elgesio pradžia, jo greitėjimo ir lėtėjimo lygiu, pakilimu ir išsibarstymu. Šių veiksmų analizė gali padėti nustatyti elgesio problemas, o jas žinant – parinkti ir naudoti efektyvias poveikio priemones dar prieš tai, kol nepageidaujamas elgesys progresuos ir pereis prie rimtų asocialaus elgesio formų. Reikia atkreipti dėmesį, kad, nors trajektorija aprašo asocialaus elgesio raidos procesą, tačiau ji nepaaiškina jo priežasčių.¹⁴⁴ Dėl to svarbūs rizikos veiksnių tyrimai.

Analizuojant asocialaus elgesio ir kriminalines trajektorijas pastebimi pokyčiai, vykstantys trajektorijos viduje, kurie gali nukreipti ją įvairia linkme, t. y. sustiprinti ar visai pakeisti.¹⁴⁵ Šie pokyčiai mokslinėje literatūroje vadinami **perėjimais** (angl. *transition*). Jie parodo vaidmenų ir statusų pasikeitimą, kuris atspindi ryškų nukrypimą nuo ankstesnių asmens vaidmenų ar statusų.¹⁴⁶ N. L. Piquero ir M. L. Bensonas pirmo nusižengimo padarymą išskiria kaip perėjimą į kriminalinę trajektoriją. Kriminalinės trajektorijos viduje taip pat gali vykti perėjimų pavyzdžiui, nuo grupėje daromų nusižengimų einama prie nusižengimų darymo esant vienam.¹⁴⁷ J. H. Laubas ir R. J. Sampsonas, pažymėdami, kad delinkventinio ir nusikalstamo elgesio pradžia dažniausiai yra užkoduojama nuo vaikystės, kai tiek vaikystėje, tiek vėliau paauglystėje nesugebama sukurti tvirtų socialinių ryšių su tokiais institutais kaip šeima, mokykla, taip pat su bendraamžiais, būtent kertiniu kriminalinės trajektorijos nutraukimo ar tęsimo tašku išskiria perėjimą į suaugusiųjų amžių. Pereinant į suaugusiojo amžių dažniausiai įvyksta tokie lūžio taškai, kaip santuokos sudarymas, pastovaus darbo suradimas ir kt., kurie gali lemti asmens kriminalinės karjeros nutraukimą.¹⁴⁸

Ypatingi gyvenimo įvykiai, kurie sukelia išliekančią permainą (poslinkį) gyvenimo eigos trajektorijoje, vadinami **lūžio taškais** (angl. *turning point*). Lūžio taškas yra laikas, kai gyvenimo eigos trajektorijoje pasireiškia didžiuliai, ilgalaikiai, reikšmingi pokyčiai, bet ne trumpi nukrypimai. Jis gali apimti asmens požiūrio į save transformaciją, pasaulėžiūros permainas, pokyčius to, kaip asmuo reaguoja į pavojus bei galimybes. Lūžio taškai reikšmingais įvykiais asmens gyvenime dažniausiai tampa tik praėjus tam tikram laikui. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad individai skirtingai vertina tuos pačius gyvenimo įvykius.¹⁴⁹ Dažniausiai nuo įvykio subjektyvaus vertinimo priklausys, ar gyvenimo įvykis bus lūžio tašku, ar ne. Pavyzdžiui, vieni darbo praradimą matys kaip naujų išbandymų ir galimybių paieškos metą, kiti – kaip beviltiškumo laikotarpį, kuris paskatins vartoti alkoholį ar ieškoti neteisėtų būdų užsidirbti.

Kriminalinių trajektorijų pokyčiams svarbu analizuoti reikšmingus, staigius ir netikėtus nutikimus gyvenime. Jie vadinami **gyvenimo įvykiais** (angl. *life event*). Gyvenimo įvykiai gali sukelti rimtas ir ilgalaikes pasekmes asmens gyvenime. Šia sąvoka apibūdinamas pats įvykis, o ne perėjimai, kuriuos jis lemia. Ne visi gyvenimo įvykiai yra svarbūs ir nulemia reikšmingus pasikeitimus individo gyvenime. Jie

¹⁴³ Žukauskienė R. Kriminalinio elgesio psichologija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006, p. 208–209.

¹⁴⁴ Ten pat, p. 208.

¹⁴⁵ Elder G. H. Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course // Social Psychology Quarterly, 1994, vol. 57, No. 1, p. 5.

¹⁴⁶ George L. K. Sociological Perspectives on Life Transitions // Annual Review of Sociology, 1993, vol. 19, p. 358.

¹⁴⁷ Piquero M. L., Benson M. L. White-Collar Crime and Criminal Careers: Specifying a Trajectory of Punctuated Situational Offending // Journal of Contemporary Criminal Justice, 2004, vol. 20, No. 2, p. 150.

¹⁴⁸ Sampson R. J., Laub J. H. Crime in the Making. Pathways and Turning Points Through Life. Cambridge: Harvard University Press, 1993.

¹⁴⁹ Sampson R. J., Laub J. H. Crime in the Making. Pathways and Turning Points Through Life. Cambridge: Harvard University Press, 1993; Hutchinson E. D. A Life Course Perspective // Hutchinson E. D. and contributing authors. Dimensions of Human Behavior – The Changing Life Course. London: Sage Publications, 2007.

turi skirtingas reikšmes įvairiems asmenims.¹⁵⁰ Pavyzdžiui, vieni gyvenimo įvykiai atskiriems individams gali būti apsauginiais veiksniais, atitraukiančiais juos nuo nusikalstamų veikų (pavyzdžiui, persikėlimas gyventi į kitą vietą ar susipažinimas su svarbiu asmeniu gali paskatinti užmegzti naujus prosocialius ryšius, kurie bus reikšmingi žmogaus gyvenime), kita vertus, tie patys įvykiai gali būti rizikos nusikalsti veiksniais (pavyzdžiui, kai persikeliama gyventi į dezorganizuotą kaimynystę, joje sutikti žmonės gali įtraukti į smurtinį ir nusikalstamą elgesį).

Taigi, tiriant gyvenimo eigą, kartais nelengva atskirti perėjimus, gyvenimo įvykius ir lūžio taškus. Galima pastebėti, kad daugeliu atvejų šių sąvokų apibūdinimai persipina. Santuoka, įsidarbinimas ir pan. gali būti ir kaip tiesiog gyvenimo įvykiai, ir lūžio taškai ar perėjimai. Labai svarbu atkreipti dėmesį į tai, ar gyvenimo įvykis keičia asmens vaidmenį ar turimą statusą (įvyksta perėjimas), ar jis turi įtakos asmens gyvenimo pokyčiams (lūžio taškas). M. Rutteris (1996) skiria tris situacijas, kai gyvenimo įvykius galima įvardyti lūžio taškais: 1) gyvenimo įvykiai, kurie atima naujas galimybes arba jų pasiūlo; 2) gyvenimo įvykiai, kurie sukelia ilgalaikius pokyčius asmenį supančioje aplinkoje; 3) gyvenimo įvykiai, kurie keičia asmens požiūrį į save, jo įsitikinimus ir lūkesčius. Taip pat gali būti apibūdinamos situacijos, kai perėjimas tampa lūžio tašku. Pavyzdžiui, perėjimas tampa lūžio tašku tada, kai jis įvyksta „ne laiku“, t. y. netipiškame gyvenimo etape, kai perėjimą lydi nenumatytos neigiamos pasekmės arba kai jis reikalauja išskirtinio prisitaikymo prie socialinės aplinkos.¹⁵¹

Atliekant raidos ir gyvenimo eigos tyrimą galima stebėti, kokie įvykiai asmens gyvenime gali lemti posūkį į kriminalinę karjerą ir jos nutraukimą. Žinoma, ne visi gyvenimo įvykiai taps perėjimais ar lūžio taškais ir pakeis asmens gyvenimo trajektoriją. Kai kurių autorių (pavyzdžiui, Sampson ir kt., 2006) skiriami perėjimai skirtingiems individams gali turėti nevienodą reikšmę, pavyzdžiui, kriminalinę karjerą turinčiam asmeniui santuoka, vaiko gimimas ir kiti įvykiai nebūtinai reikš kriminalinio elgesio nutraukimą, todėl tirti gyvenimo įvykių reikšmę asmens trajektorijoms ypač svarbu ilgalaikėje perspektyvoje. Taip pat ar gyvenimo įvykis pastūmės link kriminalinės karjeros ar jos nutraukimo, priklausys ir nuo paties asmens subjektyvaus įvykio vertinimo. Trajektorijų, perėjimų, lūžio taškų ir gyvenimo įvykių įtraukimas į kriminalinio elgesio raidos analizę leidžia geriau perprasti nusikalstamo elgesio specifiškumą, suteikia itin reikšmingos informacijos nustatant atskirų individų kriminalinę karjerą. Todėl šie aspektai galėtų būti įtraukiami į ilgalaikių tyrimų metodologiją ne tik užsienyje atliekamuose tyrimuose, bet ir Lietuvoje.

Apibendrinant šiame skyriuje pristatytus rizikos ir apsauginius veiksnius bei gyvenimo įvykius atkreiptinas dėmesys, jog atliekant raidos ir gyvenimo eigos kriminologinius tyrimus svarbu įtraukti šiuos abu aspektus. Toks kompleksinis tyrimas leistų išsamiai susipažinti su kriminalinės karjeros raida. Rizikos ir apsauginiai veiksniai suteikia informacijos, kokios individualios asmens savybės ar gyvenimo aplinkybės padidina arba sumažina riziką nusikalsti. Asmens gyvenimo eigos įvykių stebėjimas rodo, kokie įvykiai yra reikšmingi nusikalstamo elgesio pradžiai, pabaigai ar posūkiui.

¹⁵⁰ Hutchinson E. D. A Life Course Perspective // Hutchinson E. D. and contributing authors. Dimensions of Human Behavior – The Changing Life Course. London: Sage Publications, 2007.

¹⁵¹ Ten pat.

VI. IŠVADOS

1. Ši mokslo studija – tai siekis sukurti teorinį pagrindą raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniam tyrimui Lietuvoje. Lietuvoje atliekama nemažai momentinių tyrimų, kuriuose tiriamas delinkventinis ir nusikalstamas paauglių elgesys, tačiau dažniausiai šie tyrimai yra aprašomojo pobūdžio, leidžia tik paviršutiniškai apibūdinti delinkventinio ir nusikalstamo nepilnamečių elgesio būklę, daugiausia yra nukreipti į paauglystės laikotarpį, kai delinkventinis ir nusikalstamas elgesys jau būna dažnas. Raidos ir gyvenimo eigos kriminologija sutelkė dėmesį ne tik į paauglius (suponuodama, kad delinkventinio elgesio užuomazgos pastebimos dar vaikystėje ir tęsiasi suaugus), tačiau ir į tai, kodėl išitraukiama į delinkventinį ir nusikalstamą elgesį, pradėjo nagrinėti, kaip vyksta pažeidimų raida, kokie veiksniai turi įtakos šiai raidai, kodėl asmuo nusprendžia nebedaryti arba toliau daryti nusikalstamas veikas. Pabrėžtinai būtinas atlikti aiškinamojo pobūdžio raidos ir gyvenimo eigos kriminologinius tyrimus, kuriuose būtų skiriamas didesnis dėmesys ankstyvajai vaikystei bei suaugusiojo amžiui, ir Lietuvoje. Kriminologinis raidos ir gyvenimo eigos tyrimas Lietuvoje leistų kompleksiskai (pasitelkiant psichologijos, sociologijos ir kt. mokslų žinias) įvertinti delinkventinio ir nusikalstamo elgesio ištakas ir tokio elgesio raidą.

2. Pagrindinis raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų pranašumas – taikomoji tokių tyrimų reikšmė. Ilgalaičių (tėstinių) raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų metu sukauptos žinios apie delinkventinio ir nusikalstamo elgesio raidą, šią raidą lemiančius rizikos ir apsauginius veiksnius bei gyvenimo įvykius padarė didelę įtaką nusikaltimų prevencijos ir intervencijos programų plėtojimui ir šių programų efektyvumo tyrimams. Sutelkdami dėmesį į delinkventinio ir nusikalstamo elgesio pradžią ankstyvame amžiuje, raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų atstovai akcentuoja ankstyvosios intervencijos ir prevencijos būtinumą ne tik vaikystės laikotarpiu, tačiau ir tėvų įgūdžių ugdymą prenatalinėje stadijoje.

3. Aptarus Lietuvoje atliktus nusikalstamumo prevencijos programų vertinimo tyrimus, darytina išvada, kad nepaisant didelio kiekio įgyvendinamų prevencijos priemonių, jų poveikis, visų pirma, dažniausiai yra nedidelis, antra, priemonės yra parengtos ne pagal šiuolaikinius mokslo metodus. Raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai galėtų prisidėti prie kryptingos nepilnamečių justicijos politikos plėtojimo, efektyvios nusikaltimų prevencijos programos formavimo Lietuvoje. Ilgalaikiai tyrimai Lietuvoje leistų stebėti pokyčius individų raidoje, taigi, ir identifikuoti delinkventinio ir nusikalstamo elgesio užuomazgas ir raidą bei prognozuoti tokio elgesio pokyčius ateityje. Raidos ir gyvenimo eigos kriminologinių tyrimų pagrindu kuriamos prevencinės programos Lietuvoje būtų paremtos šiuolaikinio mokslo metodais: atliekant tyrimus raidos ir gyvenimo eigos kriminologinėje perspektyvoje yra įtraukiamos eksperimentinė ir kontrolinė grupės – tai leidžia identifikuoti rizikos ir apsauginius veiksnius, o šių veiksnių identifikavimas yra efektyvios prevencijos programos sąlyga.

4. Projektuojant raidos ir gyvenimo eigos kriminologinio tyrimo kryptis Lietuvoje, svarbu pasinaudoti užsienio valstybių patirtimi atliekant raidos ir gyvenimo eigos kriminologinius tyrimus ir tokių tyrimų metu sukauptą duomenų gausą. Užsienio valstybėse atlikti tokio pobūdžio tyrimai padėtų Lietuvoje išskirti potencialius rizikos ir apsauginius veiksnius, lemiančius delinkventinio ir nusikalstamo elgesio kitimą, bei gyvenimo įvykių įtaką aiškinant delinkventinio ir nusikalstamo elgesio raidą. Visa tai leistų kryptingiau plėtoti nepilnamečių justicijos sistemą Lietuvoje ir sėkmingiau vykdyti nusikalstamų veikų prevenciją.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. *Ackerman M. J.* Essentials of Forensic Psychological Assessment. New York: John Wiley & Sons, 1999.
2. *Alexander J. F., Robbins M. S.* Functional Family Therapy: A Phase-Based and Multi-Component Approach to Change // *Murphy R. C., Kidman A. D., Ollendick Th. H.* (eds.) Clinical Handbook of Assessing and Treating Conduct Problems in Youth. Sydney: NSW, 2010.
3. *Andrews D. A., Bonta J.* The Psychology of Criminal Conduct. 5th edition. NJ: Matthew Bender & Company, 2010.
4. *Ang R. P., Huan V. S.* Predictors of Recidivism for Adolescent Offenders in a Singapore Sample // *Criminal Justice and Behaviour*, 2008, vol. 35 (7), p. 895–905.
5. *Apel R., Blokland A. A. J., Nieuwebeerta P., van Schellen M.* The Impact of Imprisonment on Marriage and Divorce: A Risk Set Matching Approach // *Journal of Quantitative Criminology*, 2010, vol. 26, p. 269–300.
6. *Augimeri L. K., Farrington D. P., Koegl Ch. J., Day D. M.* The SNAP™ Under 12 Outreach Project: Effects of a Community Based Program for Children with Conduct Problems // *Journal of Child and Family Studies*, 2007, vol. 16, p. 799–807.
7. *Besemer S.* The Impact of Timing and Frequency of Parental Criminal Behaviour and Risk Factors on Offspring Offending // *Psychology, Crime and Law*, 2014, vol. 20, p. 78–99.
8. *Besemer S., Farrington D. P., Bijleveld C. C. J. H.* Official Bias in Intergenerational Transmission of Criminal Behaviour // *British Journal of Criminology*, 2013, vol. 53, p. 438–455.
9. *Blokland A., Nieuwebeerta P.* (eds). Developmental and Life Course Studies in Delinquency and Crime: a Review of Contemporary Dutch Research. The Hague: Bju Legal Publishers, 2006.
10. *Blokland A. A. J., Nieuwebeerta P.* Life Course Criminology // *Shoham Sh. G., Knepper P., Kett M.* (eds.) International Handbook of Criminology. New York: CRC Press, Taylor & Francis Group, 2010.
11. *Blumstein A., Cohen J., Roth J. A., Visser C. A.* Criminal Careers and Career Criminals. Volume 1. Washington, D.C.: National Academy Press, 1986.
12. *Borum R.* Assessing Violence Risk among Youth // *Journal of Clinical Psychology*, 2000, vol. 56 (10), p. 1263–1288.
13. *Borum R., Bertel P., Forth A.* Structured Assessment of Violence Risk in Youth // *Grisso T., Vincent G., Seagrave D.* (eds.) Mental Health Screening and Assessment in Juvenile Justice. New York: The Guilford Press, 2005.
14. *Burney E.* Making People Behave: Anti-social Behaviour, Politics and Policy. Cullomton: Willan Publishing, 2005.
15. *Casey S.* Understanding Young Offenders: Developmental Criminology // *The Open Criminology Journal*, 2011, vol. (4), p. 13–22.
16. *Čėsniėnė I.* Nepilnamečių pakartotinio nusikalstamumo rizikos vertinimas // *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. Metodinis leidinys.* Vilnius, 2007, p. 170–179.
17. *Čėsniėnė I., Bandzeviėienė R.* Jaunuolių pakartotinio nusikalstamo elgesio prognozė: galimybės ir problemos // *Socialinis darbas*, 2009, Nr. 8 (1), p. 92–102.
18. *Cohen M. A., Piquero A. R., Jennings W. G.* Crime Costs Across Offender Trajectories // *Criminology & Public Policy*, 2010, vol. 9, issue 2, p. 279–305.
19. *Coie J. D., Watt N. F., West S. G., Hawkins D., Asarnow J. R., Markman H. J., Ramey S. L., Shure M. B., Long B.* The Science of Prevention: A Conceptual Framework and Some Directions for a National Research Program // *American Psychologist*, 1993, vol. 48, No. 10, p. 1013–1022.
20. *Elder G. H.* Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course // *Social Psychology Quarterly*, 1994, vol. 57, No. 1, p. 4–15.

21. *Farrington D. P.* Age and Crime // *Crime and Justice*, 1986, vol. 7, p. 189–250.
22. *Farrington D. P.* Criminal Career Research in the United Kingdom // *British Journal of Criminology*, 1992, vol. 32, No. 4, p. 521–536.
23. *Farrington D. P.* Development of Offending and Antisocial Behaviour from Childhood: Key findings from Cambridge Study in Delinquent Development // *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1995, vol. 36, p. 929–964.
24. *Farrington D. P.* Developmental and Life-Course Criminology: Key Theoretical and Empirical Issues – the 2002 Sutherland Award Address // *Criminology*, 2003, vol. 41, No. 2, p. 221–255.
25. *Farrington D. P.* Early Developmental Prevention of Juvenile Delinquency // *RSA Journal*, 1994, vol. 142, No. 5454, p. 22–34.
26. *Farrington D. P.* Explaining and Preventing Crime: the Globalization of Knowledge – The American Society of Criminology 1999 Presidential Address // *Criminology*, 2000, vol. 38, No. 1, p. 1–24.
27. *Farrington D. P.* Introduction to Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending // *Farrington D. P.* (ed.) *Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2005.
28. *Farrington D. P.* Saving Children from a Life of Crime: The Benefits Greatly Outweigh the Costs! Stockholm Prize Lecture, 2013.
29. *Farrington D. P., Welsh B. C.* Delinquency Prevention Using Family-based Interventions // *Children & Society*, 1999, vol. 13, p. 287–303.
30. *Farrington D. P., Welsh B. C.* Saving Children from a Life of Crime: Early Risk Factors and Effective Interventions. New York: Oxford University Press, 2007.
31. *Featherman D. L.* Life-Span Perspectives in Social Science Research [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.ssc.wisc.edu/cde/cdenp/81-35.pdf>>
32. *George L. K.* Sociological Perspectives on Life Transitions // *Annual Review of Sociology*, 1993, vol. 19, p. 353–373.
33. *Gibson Ch. L., Krohn M. D.* Handbook of Life-Course Criminology: Emerging Trends and Directions for Future Research. New York: Springer, 2013.
34. *Giedraitytė M., Bieliauskaitė R.* Vaikų, kurių tėvai išvykę iš Lietuvos, elgesio ir emocijų sunkumai: palyginimas su Lietuvos reprezentacinės imties duomenimis // *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris*, 2010, Nr. 7, p. 9–28.
35. *Glueck S., Glueck E.* Unraveling Juvenile Delinquency. New York: Oxford University Press, 1950.
36. *Hawkins D. J., Herrenkohl T. L., Farrington D. P., Brewer D., Catalano R. F., Harachi T. W., Cothorn L.* Predictors of Youth Violence. *Juvenile Justice Bulletin*, 2000, p. 1–12.
37. *Hawkins J. D., Herrenkohl T. L., Farrington D. P., Brewer D., Catalano R. F., Harachi T. W.* A Review of Predictors of Youth Violence // *Loeber R., Farrington D. P.* (eds.) *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1998.
38. *Hayward R., Sharp C.* Young People, Crime and Antisocial Behaviour: Findings from the 2003 Crime and Justice Survey. Home Office Research Findings 245. London: Home Office, 2005.
39. *Heilbrun K., Brock W., Waite D., Lanier A., Schmid M., Witte G., Kenney M., Westendorf M., Buinavert L., Shumate M.* Risk Factors for Juvenile Criminal Recidivism. The Postrelease Community Adjustment of Juvenile Offenders // *Criminal Justice and Behavior*, 2000, vol. 27, p. 275–291.
40. *Herrenkohl T. L., Hawkins J. D., Chung I., Hill K. G., Battin-Pearson S.* School and Community Risk Factors and Interventions // *Loeber R., Farrington D. P.* (eds.) *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2001.

41. *Hutchinson E. D. A Life Course Perspective // Hutchinson E. D. and contributing authors. Dimensions of Human Behavior – The Changing Life Course. London: Sage Publications, 2007.*
42. *Ignatavičienė K., Žukauskienė R. Tęstinių ir skerspjūvio tyrimų strategijų taikymas ir derinimo galimybės // Psichologija, 2002, Nr. 25, p. 64–71.*
43. *Indrašienė V., Merfeldaitė O., Pivorienė J., Raudeliūnaitė R. Vaiko vidutinės priežiūros įgyvendinimas socializacijos centruose: socioedukacinis aspektas. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.*
44. *Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Duomenys apie asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje (Forma_30-SAV).*
45. *Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje (Forma_30N-SAV).*
46. *Jennings W. G., Piquero A. R. Life Course Criminology // Miller J. M. (ed.) 21st Century Criminology: a Reference Handbook. Vol. 1. United States of America: SAGE Publications, 2009.*
47. *Juoželiūnienė I., Leonavičiūtė Ž. Atotolio šeima daugiavietiškumo požiūriu // Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2009, Nr. 1 (24), p. 81–98.*
48. *Justickaja S. Nusikaltimų prevencija Lietuvoje: perėjimas nuo intuityvios prie įrodymais grindžiamos // Teisės problemos, 2011, Nr. 1 (71), p. 81–108.*
49. *Justickaja S., Gavėnaitė A. Recidyvinis nusikalstamumas: tyrimo galimybės ir perspektyvos Lietuvoje // Teisės problemos, 2009, Nr. 3 (65), p. 1–56.*
50. *Justickaja S., Kalpokas V., Ušėlė L. 13–15 metų amžiaus moksleivių delinkventinis elgesys ir viktimizacija Lietuvoje // Teisės problemos, 2008, Nr. 4 (62), p. 67–108 (klaidos ištaisymas: Teisės problemos, 2009, Nr. 1 (63), p. 67–108).*
51. *Justickaja S., Nikartas S. Nusikaltimų prevencijos programų (projektų) veiksmingumo užtikrinimo problemos Lietuvoje. Tyrimo ataskaita. Teisės institutas, 2010.*
52. *Kalpokiene V., Klimukienė V., Tarozienė V. Korekcinė programų taikymas nepilnamečių nusikalstamo elgesio prevencijai. 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.teise.org/data/Virginija-Klimukiene_Vaida-Kalpokiene.pdf>.*
53. *Kazdin A. E., Kraemer H. C., Kessler R. C., Kupfer D. J., Offord D. R. Contributions of Risk Factor Research to Developmental Psychopathology // Clinical Psychology Review, 1997, vol. 17 (4), p. 375–406.*
54. *Kiškeis A., Kuodytė A. Nusikalstamumo prevencijos programų rengimo Lietuvoje tyrimas // Jurisprudencija, 2012, Nr. 19 (12), p. 771–801.*
55. *Kunigytė-Arlauskienė I., Gegužytė V. Nepilnamečių socializacijos problemos pataisos įstaigose // Socialinis darbas, 2009, Nr. 8 (1), p. 58–70.*
56. *Laub J. H., Sampson R. J. Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to age 70. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.*
57. *Laub J. H., Sampson R. J., Corbett R. P., Smith J. S. The Public Policy Implications of a Life-course Perspective on Crime // Barlow H. (ed.) Crime and Public Policy: Putting Theory to Work. Boulder, CO: Westview, 1995.*
58. *LeBlanc M., Loeber R. Developmental Criminology Updated // Crime and Justice, 1998, vol. 23, p. 115–198.*
59. *Lilly J. R., Cullen F. T., Ball R. A. Criminological Theory: Context and Consequences. 4th edition. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 2007.*
60. *Lipsey M. W., Derzon J. H. Predictors of Violent or Serious Delinquency in Adolescence and Early Adulthood: A Synthesis of Longitudinal Research // Loeber R., Farrington D. P. (eds.) Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 1998.*
61. *Loeber R., Hay D. Key Issues in the Development of Aggression and Violence from Childhood to Early Adulthood // Annual Reviews Psychology, 1997, vol. 48, p. 341–412.*

62. *Loeber R., LeBlanc M.* Toward a Developmental Criminology // *Crime and Justice*, 1990, vol. 12, p. 375–473.
63. *Loeber R., Wung P., Keenan K., Giroux B., Stouthamer-Loeber M., Van Kammen W. B., Maughan B.* Developmental Pathways in Disruptive Child Behavior // *Developmental Psychopathology*, 1993, vol. 5, p. 103–133.
64. *Malinauskienė O., Vosylis R., Žukauskienė R.* Longitudinal Examination of Relationships between Problem Behaviors and Academic Achievement in Young Adolescents // *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2011, No. 15, p. 3415–3421.
65. *Malinauskienė O., Žukauskienė R.* Paauglių emocinių ir elgesio sunkumų sąsajos ir pokyčiai per trejus metus: amžiaus ir lyties ypatumai // *Psichologija*, 2007, Nr. 35, p. 19–31.
66. *Matza D.* *Delinquency and Drift*. New Brunswick, London: Transaction Publishers, 1995.
67. *McCord J., Widom C. S., Crowell N. A.* (eds.) *Juvenile Crime, Juvenile Justice. Panel on Juvenile Crime: Prevention, Treatment, and Control*. Washington, DC: National Academy Press, 2001.
68. *Michailovič I.* Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2001.
69. *Michailovič I.* Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001.
70. *Millie A.* *Anti-social Behaviour*. New York: Open University Press, 2009.
71. *Moffitt T. E.* Adolescence-limited and Life-course Persistent Antisocial Behavior: A developmental Taxonomy // *Psychological Review*, 1993, vol. 100, p. 674–701.
72. *Moffitt T. E., Caspi A., Rutter M., Silva P. A.* Sex Differences in Antisocial Behaviour Conduct Disorder, Delinquency, and Violence in the Dunedin Longitudinal Study. United Kingdom: Cambridge University Press, 2001.
73. *Moffitt T. E., Lynam D., Silva P. A.* Neuropsychological Tests Predict Persistent Male Delinquency // *Criminology*, 1994, vol. 32 (2), p. 101–124.
74. *Myner J., Santman J., Gappelletty G. G., Permuter B. F.* Variables Related to Recidivism Among Juvenile Offenders // *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 1998, vol. 42, p. 65–80.
75. *Nedžinskas E., Janušauskas A.* Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos aktualijos Lietuvoje // *Vadyba*, 2008, Nr. 2 (13), p. 107–110.
76. *Nikartas S.* Bendruomenių dalyvavimas nusikalstamumo prevencijoje. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S), 2012.
77. *Olds D. L., Henderson Ch. R., Kitzman H. J., Eckenrode J. J., Cole R. E., Tatelbaum R. C.* Prenatal and Infancy Home Visitation by Nurses: Recent Findings // *The Future of Children*, 1999, vol. 9, No. 1, p. 44–65.
78. *Pečkaitis J. S., Pocius A., Justickis V.* Žudiko socialinės dezadaptacijos raida pagrindiniais jo gyvenimo tarpsniais // *Socialinių mokslų studijos*, 2009, Nr. 4 (4), p. 63–83.
79. *Pečkaitis J. S., Pocius A., Justickis V.* Žudikų tipologija Lietuvoje // *Socialinių mokslų studijos*, 2010, Nr. 2 (6), p. 313–338.
80. *Pilkauskaitė-Valickienė R., Žukauskienė R.* Dalyvavimo mokyklos veikloje raidos trajektorijos vėlyvojoje paauglystėje // *Socialinis darbas*, 2012, Nr. 11 (1), p. 197–208.
81. *Piquero A. R., Jennings W. G., Farrington D.* The Monetary Costs of Crime to Middle Adulthood: Findings from the Cambridge Studying Delinquent Development // *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 2013 (originally published online 16 December 2011), vol. 50 (1), p. 53–74.
82. *Piquero A. R., Weisburd D.* (eds.) *Handbook of Quantitative Criminology*. New York: Springer, 2010.
83. *Piquero M. L., Benson M. L.* White-Collar Crime and Criminal Careers: Specifying a Trajectory of Punctuated Situational Offending // *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 2004, vol. 20, No. 2, p. 148–165.

84. *Pocius A.* Asmenų, padariusių nužudymus, gyvenimo retrospektyva. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius, 2009.
85. *Reilly J.* Risk and Protective Factors of Delinquency: Perspectives from Professionals Working with Youth. Master of Social Work Clinical Research Papers. St. Catherine University, Paper 76, 2012.
86. *Rescola L. et al.* Behavioral and Emotional Problems Reported by Parents of Children Ages 6 to 16 in 31 Societies // *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 2007, vol. 15, No. 3, p. 130–142.
87. *Roberts J., Horney J.* (eds.) The Event History Calendar as an Instrument for Longitudinal Criminological Research // *Piquero A. R., Weisburd D.* Handbook of Quantitative Criminology. New York, Springer, 2010.
88. *Sampson R. J., Laub J. H.* Crime and Deviance in the Life Course // *Annual Review of Sociology*, 1992, vol. 18, p. 63–84.
89. *Sampson R. J., Laub J. H.* Crime in the Making. Pathways and Turning points Through Life. Cambridge: Harvard University Press, 1993.
90. *Sanders M. R.* Triple P-Positive Parenting Program: Towards an Empirically Validated Multilevel Parenting and Family Support Strategy for the Prevention of Behavior and Emotional Problems in Children // *Clinical Child and Family Psychology Review*, 1999, vol. 2, No. 2, p. 71–90.
91. *Schweinbart L. J., Weikart D. P.* High/ Scope Perry Preschool Program Effects at Age Twenty-Seven // *Crane J.* (ed.). Social Programs that Work. New York: Russell Sage Foundation, 1998.
92. *Seguin J. R., Pihl R. O., Harden P. W., Tremblay R. E., Boulerice B.* Cognitive and Neuropsychological Characteristics of Psychically Aggressive Boys // *Journal of Abnormal Psychology*, 1995, vol. 104 (4), p. 614–624.
93. *Shader M.* Risk Factors for Delinquency: An Overview. U.S. Department of Justice. Office of Justice Programs. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2004.
94. *Soothill K., Fitzpatrick C., Brian F.* Understanding Criminal Careers. Devon: Willan Publishing, 2009.
95. *Steinberg L.* Single Parents, Stepparents, and the Susceptibility of Adolescents to Antisocial Peer Pressure // *Child Development*, 1987, vol. 58 (1), p. 269–275.
96. *Taljunaitė M.* Tęstinių (longitudinių) tyrimų galimybės pažinti kartos socialinį kelią // *Filosofija. Sociologija*, 2008, Nr. 2, p. 75–85.
97. *Theobald D., Farrington D. P., Piquero A. R.* Childhood Broken Homes and Adult Violence: An Analysis of Moderators and Mediators // *Journal of Criminal Justice*, 2013, vol. 41, p. 44–52.
98. *Tremblay R. E., Craig W. M.* Developmental Crime Prevention // *Crime and Justice*, 1995, vol. 19, p. 151–236.
99. *Tremblay R. E., LeMarquand D.* Individual Risk and Protective Factors // *Loeber R., Farrington D. P.* (eds.) Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2001.
100. *Tremblay R. E., Nagin D. S., Séguin J. R., Zoccolillo M., Zelazo P. D., Boivin M., Pérusse D., Japel Ch.* Physical Aggression during Early Childhood: Trajectories and Predictors // *Pediatrics*, 2004, vol. 114, No. 1, p. 43–50.
101. *Ustinavičiūtė L.* Lietuvos teisės pažeidėjų rizikos veiksnių, susijusių su pakartotiniu nusikalstamumu, analizė. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, psichologija (06S). Vilnius, 2012.
102. *Ustinavičiūtė L., Laurinavičius A., Žukauskienė R., Bandževičienė R.* Kriminogeninių rizikos veiksnių palyginimas skirtingose Lietuvos teisės pažeidėjų grupėse // *Socialinių mokslų studijos*, 2010, Nr. 4 (8), p. 39–56.
103. *Valickas G.* Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
104. *van de Rakt M., Niembeerta P., de Graaf N. D.* Like Father, Like Son. The Relationships between Conviction Trajectories of Fathers and their Sons and Daughters // *The British Journal of Criminology*, 2008, vol. 48 (4), p. 538–556.

105. *Wasserman G. A., Keenan K., Tremblay R. E., Coie J. D., Herrenkohl T. I., Loeber R., Petechuk D.* Risk and Protective Factors of Child Delinquency. Department of Justice. Office of Justice Programs. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2003.
106. *Zamble E., Quinsey V. L.* The Criminal Recidivism Process. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
107. *Žukauskienė R.* Kriminalinio elgesio psichologija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006.
108. *Žukauskienė R.* Raidos psichologija. Penktoji laida. Vilnius: Margi raštai, 2007.
109. *Žukauskienė R., Pilkauskaitė-Valickienė R., Malinauskienė O., Kratavičienė R.* Evaluating Behavioral and Emotional Problems with the Child Behavior Checklist and Youth Self-Report Scales: Cross-informant and Longitudinal Associations // *Medicina*, 2004, Nr. 2, p. 169–177.

S U M M A R Y

FOREIGN STUDIES ON DEVELOPMENTAL AND LIFE-COURSE CRIMINOLOGY AND PROSPECTS FOR LITHUANIA

There are quite many studies conducted in Lithuania to analyse adolescent delinquency and criminal behaviour. There is no doubt that all these studies enlarge our knowledge of the spread and structure of juvenile delinquency and crime. However, they hardly reflect the development of delinquent and criminal behaviour, and do not address such issues as when adolescents get engaged in delinquent and criminal behaviour, when they stop committing criminal offences, and why. These questions could be best answered by longitudinal (long-term) studies on developmental and life-course criminology that have been carried out in foreign countries since the mid-20th century.

The studies on developmental and life-course criminology are important for two reasons: first, they enable to identify the beginning of anti-social behaviour and analyse the factors leading to delinquency or crime, and withdrawal from it; second, examples from foreign countries evidence that risk and protective factors identified on the basis of such studies serve as a basis for effective preventive programmes. Studies conducted by different researchers in Lithuania on the effectiveness of preventive programmes suggest that Lithuanian preventive programmes are not based on modern scientific methods and, despite a large number of preventive measures being implemented, usually have insignificant effects.

The present research study aims at creating a theoretical basis for developmental and life-course criminology research in Lithuania. Relying upon a systematic analysis of secondary sources, this research study provides a developmental and life-course criminological perspective, analyses the benefits and applicability of developmental and life-course criminological studies, and their importance for Lithuania, as well as discusses studies carried out in the perspective of developmental and life-course criminology in Lithuania, introduces major foreign studies, and presents potential trends for developmental and life-course criminological research. In Lithuania, such research would contribute to identification of the potential risk and protective factors determining changes in delinquent and criminal behaviour, as well as of the effects of life events on development of delinquency and crime. In turn, this will enable a targeted development of the juvenile justice system and contribute to more effective crime prevention in Lithuania.

Raidos ir gyvenimo eigos kriminologiniai tyrimai užsienyje ir perspektyvos Lietuvoje.
Mokslo studija / Lietuvos teisės institutas; Giedrytė R., Venckevičienė J., Labanauskaitė I.

Redagavo: Dalia Gedzevičienė

Maketavo: Laima Valungevičiūtė

ISBN 978-9986-704-29-4 (Internetinis leidinys)